

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MÜASİR İNGİLİSDİLLİ VƏ AZƏRBAYCAN QADIN YAZIÇILARININ ƏSƏRLƏRİNDƏ DİL KİMLİYİ

İxtisas: 5714.01 – Müqayisəli-tarixi və müqayisəli tipoloji
dilçilik

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Bənövşə Güloğlan qızı Məmmədova**

Elmlər doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2023

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi məsləhətçilər: filologiya elmləri doktoru, akademik
Kamal Mehdi oğlu Abdullayev

filologiya elmləri doktoru, professor
Məsməxanım Yusif qızı Qazıyeva

Rəsmi oponentlər: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Prezidenti, akademik
İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

filologiya elmləri doktoru, professor
Səidə İbrahimovna İbrahimova

filologiya elmləri doktoru, dosent
Valeh Bayram oğlu Nəsimov

filologiya elmləri doktoru, dosent
Mələhət Əkbər qızı Vəliyeva

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının
sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Rəhilə Hüseyn qızı Quliyeva

Dissertasiya şurasının elmi
katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Suad Arif qızı Əfəndiyeva

Elmi seminarın
sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor
Tamilə Həsən qızı Məmmədova

İŞİN ÜMUMİ SƏCIYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Məlumdur ki, dildə ümumi olanla fərdi olanın, sosial olanla psixoloji olanın qarşılıqlı şərtlənməsi və dil sistemindəki müştərək ifadə imkanları məqamı hələ ümumi dilçiliyin banisi V.fon Humboldtun araşdırmaları dövründən etibarən fəlsəfi və eləcə də linqvistik düşüncə üçün aktuallıq kəsb etmişdi və elə həmin dövrdən etibarən, bu istiqamətdə ciddi araşdırmalar aparılmağa başlamışdır.

“Dil xalqın ruhunun sanki xarici təzahürüdür; xalqın dili onun ruhudur və xalqın ruhu onun dilidir – bundan da güclü olan eyniyyət təsəvvür etmək çətinidir” – söyləyən V.f.Humboldt eyni zamanda: *“dil ayrı-ayrı fərdlərin milli mədəniyyətə münasibətini əks etdirir”*¹ – fikrini də bəyan etmişdir ki, bu da həm ictimai olanla psixoloji olanın birgəməvcudluğunun etirafı, həm də onların fərqlərə malik olmaqla bir-birini “qidalandırmasının” etirafı kimi səslənirdi.

V.f.Humboldtun bu kimi fikirlərinin “dünyanın dil mənzərəsi” nəzəriyyəsinin ideya-konseptual əsasını təşkil etdiyi məlumdur. Təsədüfi deyil ki, “dil kimliyi” nəzəriyyəsi də elə “dünyanın dil mənzərəsi” ilə eyni məxəzdən nəşət almaqla, eyni dilçilik cərəyanı (neohumboldtçuluq) tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Məhz bu yanaşmalar alman dilçiliyində, psixoloji məqamın daha ön planda tədqiqini hədəf alan araşdırmaların ortaya çıxmasına yol açmışdır ki, nəticədə də məhz, elə alman dilçilik məktəbi, konkret desək, neohumboldtçular “ümumi dilçiliyin atasının” fikirlərinin yeni təfsirinə istinadən “dil kimliyi” nəzəriyyəsinin əsasını qoymağa müvəffəq olmuşlar.

Əsrlər ötməsinə baxmayaraq, bu nəzəriyyənin ortaya qoyduğu bir çox məqamlar hələ də öz birmənalı dolğun həllini tapmadığından, eləcə də dilçiliyin inkişafı ilə ortaya çıxan bir çox yeni fakt və məlumatların “işığında” XIX əsr elmi düşüncəsinin ortaya qoyduğu yanaşmaların yeni təfsir və “oxunuşu”, hətta inkarı mümkün olduğundan, əminliklə deyə bilərik ki, XIX əsrin əvvəllərində də bu nəzəriyyənin tədqiqi öz aktuallığını nəinki itirməmiş, hətta

¹ Axundov, A.A. Ümumi dilçilik / A.A.Axundov. – Bakı: “Şərq-Qərb”, – 2006. – s.29

koqnitivistikanın, antroposentrik yanaşmanın vüsət alması ilə bir qədər də daha çox əhəmiyyət və vaciblik kəsb etməyə başlamışdır.

Məlumdur ki, müasir dünya yüksək texnologiyalar əsrini, qlobal elm-texnika yenilikləri dövrünü təcəssüm etdirməklə yanaşı, insanın mental düşüncəsinə müdaxilə texnologiyalarının ən yüksək səviyyədə inkişaf etdirildiyi, “beyinyuma” (*brainwashing*) strategiyalarının ustalaşdığı zaman kəsimini də əhatə edir. Belə bir dövrdə, dil kimliyi ideyasının tədqiqi istər fərdə qarşı manipulyasiya texnologiyalarının çözümü, istərsə də virtual və real dil kimliyinin “deşifrəsi” baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Eləcə də dövrümüz üçün “sivilizasiyaların toqquşması”, fərqli mədəniyyətlərin qarşıdurması situasiyaları xarakterik olduğu qədər, eyni zamanda qloballaşma, beynəlxalq iqtisadi, mədəni (o cümlədən dil baxımdan) təmərkləşmə, mədəniyyətlərarası dialoq, multikultural inkişaf platformlarının təbliği və tətbiqi; etnik, konfessional, irqi tolerantlıq və düşüncə plüralizmi də xarakterikdir. Bu mənada toplumların və fərdlərin “dil kimliyinin” düzgün çözümü həm dialoq platformunun keyfiyyətli yönləndirilməsinə, həm də mövcud və ehtimal edilən konfliktlərin önləndirilməsinə ciddi təsir edə bilər. Belə ki, məhz belə bir ciddi nəzəri doktrina ilə “silahlanma”, nəticə etibarilə, “*əslində hər bir anlamının bir anlamı*” (V.f.Humboldt) ideyasının pozitivist mövqedən deşifrəsini mümkün edə bilər. Yəni, dil kimliyinə bələdlik həmin “anlamının” kökündə dayanan mental, psixososial spesifikliklərdən, qavrayış kanalları çoxrəngliliyindən, Yunq dixotomiyalarına nəzərən şəxsiyyət tipi özəlliklərindən və s. bu kimi amillərdən qaynaqlanan “qaranlıq məqamlara” (əslində, digər mədəniyyət və ya fərqli mentalıq daşıyıcısı üçün sadəcə olaraq, anlaşılmaz olan məqamlara) çözüm gətirmək imkanı yaradar. Bu isə öz növbəsində dil kimliyi nəzəriyyəsinin aktuallığını şərtləndirməklə bərabər, onun sistemli tədqiq və araşdırmasının günümüz üçün mühüm əhəmiyyətini əyani şəkildə ortaya qoyur.

Dil kimliyinin aktuallığını şərtləndirən digər vacib məqam onun multidisiplinar mahiyyətindən qaynaqlanır və filoloji elmin inkişafına verə biləcəyi töhfə və xidmətlərlə ölçülür. Belə ki, dil kimliyinin, xüsusilə də yazıçı və şairlərin dil kimliyinin sistemli araşdırması

həmin müəlliflərin əsərlərinin dilinin, yaratdıqları “obrazlar pleyadasının” ideolektlərinin adekvat təhlilinə imkan yaratmaqla bərabər, bütövlükdə əsərin “düzgün oxunuşu” təmin edə bilər.

Bu baxımdan təqdim edilən araşdırmada izlənən bəzi məqamlar yaradıcı şəxslərin dil kimlikləri ilə onların əsərlərinin dil inventarının qarşılıqlı korrelyasiyasının təhlilində maraqlı və yetərinə aktual və yeni olan araşdırma məqamları ortaya qoya bilər. Belə ki, bir sırada identiklik (məsələn, afroamerikan identikliyi), psixoeosional kimlik (introversiya, habelə koqnitiv dissonanslıq, eləcə də audial qavrama kanalına üstün tanıma, sinesteziyalı qavrayışa malik olma və s.), sosiolinqvistik kimlik (ailə dil mühitinin, sosial-zümrə aidliyinin təsiri, regional aidlik, yəni dialekt daşıyıcılığı və s.) məsələlərinin təhlilinin də dilçiliyimiz üçün və eləcə dilçiliyimiz qədər ədəbiyyatşünaslığımız üçün də mühüm aktuallıq kəsb edə biləcəyi şübhəsizdir.

Dil kimliyinin tədqiqi, xüsusilə də yaradıcı şəxsiyyətlərin dil kimliyinin tədqiqi Azərbaycan dilçiliyində linqvopersonologiyanın inkişafına əhəmiyyətli şəkildə tökan verməklə yanaşı, həmin tədqiqatın müqayisəli zəminə söykənməsindən dolayı, bütövlükdə, komparativistikanın yeni istiqamətlərinin inkişafı baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edə bilər.

Yaradıcı şəxslərinin dil kimliyinin tədqiqi eləcə də psixolinqvistik istiqamətli araşdırmaların geniş rəkursu yönləndirilməsini nəzəri trafalet təklif etməsi baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, təqdim edilən dissertasiyada psixologiyanın, bütövlükdə koqnitivistikanın yeni təhlil istiqamətlərinin tətbiqi və müqayisəli dil materiallarına nəzərən dəyərləndirməsi yer alır. Bu baxımdan, yaradıcı şəxslərin dil kimliyinin öyrənilməsinin yeni psixolinqvistik təhlil modellərinin tətbiqi baxımından da mühüm əhəmiyyəti vardır.

Onu da qeyd edək ki, yaradıcı şəxslərin dil kimliyinin bilavasitə idiolekt, idiostil problemləri ilə kəşiməsindən, əslində sonuncuları (idiolekt, idiostil məfhumlarını) özündə ehtiva etməsindən dolayı, Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazarların dil kimliyinin sistemli və geniş rəkurslu araşdırılması üslubiyyatın yeni təhlil “üfiqlərinin” təsbiti baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb

edir. Belə ki, bu təhlil formatı ənənəvi üslub araşdırmalarının trafaretlərini aşan yanaşma ortaya qoyur və problemə dil-təfəkkür, dil-individ (fərdin psixologiyası), dil-cəmiyyət (mikro- və makro dil mühiti), dil və şəxsiyyət identikliyi, ədəbi dil-norma-dialekt və s. çoxrəngli təhlil bucaqlarından “boylanmağı” mümkün edir.

Azərbaycanın Avropaya inteqrasiya siyasəti izləməsi, Azərbaycanın həm iqtisadi, həm siyasi, həm də elmi-humanitar sahələr üzrə inteqrasiya modeli “yol xəritəsi”ni hədəf alması Azərbaycan və ingilisdilli ədəbiyyatının, dillərinin müqayisəli tədqiqini yetərinəcə aktual məsləyə çevirir. Belə ki, Azərbaycan və ingilisdilli yaradıcı şəxslərin, o cümlədən konkret olaraq, qadın yazarların dil kimliyinin fərqli aspektlər üzrə müqayisəli şəkildə tədqiqi yalnız həmin lokal təhlil formatında məlumatlar ortaya qoymur. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, təqdim olunan araşdırma simfonik (ictimai, milli, sosial qrupa aid) dil kimliyinin oxşar və fərqli cəhətlərini, yəni mentallığın dil sistemindəki ifadə potensiallarının bu və ya digər səviyyədə təsbitinə də imkan verir. Təhlillərimizdən də aydın şəkildə məlum olduğu kimi, istər simfonik dil kimliyi baxımından, istərsə də gender identikliyi baxımından qrup dil kimliyinin təzahür formaları baxımından Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazıçılarının dil kimliyində bir sıra ortaq cəhətlər mövcud olduğu kimi (məsələn, gender asimmetriyasının ifadəsi məsələsi və s.), bir çox labüd fərqliliklər də (regional (Azərbaycan) dialektlərin təzahürləri və afroamerikan identikliyinə ifadəsinə xidmət edən dialektizmlərdə olduğu kimi) yer almaqdadır. Bundan çıxış edərək əminliklə deyə bilərik ki, mədəniyyətlərarası dialoqun qurulmasına və fərqli mədəniyyət kodlarının “deşifrə” sisteminin formalaşdırılması baxımından, Azərbaycan dilçiliyi üçün dil kimliyi probleminin, xüsusilə də Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazarların dil kimliyinin müqayisəli tədqiqinin mühüm aktualıq kəsb etməsi danılmazdır.

Tədqiqatın işlənmə dərəcəsində gəlincə, daha öncəki qeydlərimizdən də məlum olduğu kimi, “dil kimliyi” nəzəriyyəsinin, belə demək olarsa, qeyri-rəsmi “xaç atası” Vilhelm fon Humboldt sayılsa da, bu nəzəriyyəni bilavasitə ərsəyə gətirərək onun ilkin nəzəri-konseptual konturlarını formalaşdırmış alim görkəmli alman

dilçisi, alman neohumboldtçuluğunun öncülü sayılan Leo Vaysgerberdir. “Dünyanın dil mənzərəsi” nəzəriyyəsi ilə xalqın etnomental kimliyinin, tarixinin, dəyərlər sisteminin onun dilində ifadə tapmasını təsbit edən Leo Vaysgerber əslində, bu nəzəriyyəsilə simfonik (ictimai) dil kimliyi anlayışının da ilkin nəzəri konturlarını formalaşdırmış olmuşdur². Məhz bu yanaşma əsasında intişar tapmış dil mənzərəsi konsepsiyası ilə L.Vaysgerberə dil şəxsiyyəti faktorunun mövcudluğunu fərqləndirməyə sövq etmişdir. Dilçi kollektiv olan dil mənzərəsi ilə fərdi olan dil mənzərəsinin qarşılaşdırması nəticəsində dil kimliyi konsepsiyasının ideya-nəzəri “toxumunu” atmağa müvəffəq olmuşdur: *“Hər bir insan öz ana dilinin mənimsənilməsi və istifadəsi prosesində manevr imkanlarına malik olur və ...bu çərçivədə o, öz şəxsiyyətinin (yəni, söhbət bilavasitə dil kimliyindən gedir. – B.M.) özünəməxsusluğunu ifadə etməyə qadir olur”*³.

Dil kimliyinin şəxsiyyətin özünəməxsusluqlarının ifadəsi olması yanaşması daha sonralar V.V.Vinoqradov⁴, N.S.Trubetskoy⁵, G.İ.Boqin⁶, Y.N.Karaulov⁷ və bir çox başqalarının araşdırmalarında

² Вайсгербер, Й.Л. Родной язык и формирование духа / Й.Л.Вайсгербер. Пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О.А.Радченко. Изд. 2-е, испр. и доп., – Москва: Едиториал УРСС, – 2004. – 232 с.

³ Yənə orada.

⁴ Виноградов, В.В. О художественной прозе: [Электронный ресурс] / В.В.Виноградов. Избранные труды. – Москва – Ленинград: Государственное издательство (Госиздат), – 1930. – 193 с. URL: <http://books.e-heritage.ru/book/10077359>

⁵ Трубецкой, Н.С. Евразийство. Общевразийский национализм. Мы и другие: [Электронный ресурс] / Н.С.Трубецкой. – М.: Директ-Медиа, – 2008. – 198 с. URL: http://www.nnre.ru/istorija/kontinent_evrazija/p3.php

⁶ Богин, Г.И. Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов: / автореферат. дисс. докт. филол. наук / – Ленинград, 1984. – 52 с.; Богин, Г.И. Обретение способности понимать: Введение в филологическую герменевтику: [Электронный ресурс]./ Г.И.Богин. – Тверь, – 2001. URL: http://www.bim-bad.ru/docs/bogin_ponimanije.pdf

⁷ Караулов, Ю.Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы: докл. сов. делегации на 6-м конгр. МАПРЯЛ. – Москва: – 1986, – с. 105-126; Караулов, Ю.Н. Русская языковая личность: интегративный аспект в условиях межкультурных коммуникаций. Учебное

bu və ya digər aspektdə inkişaf etdirilmişdi. Dil kimliyi nəzəriyyəsinin multidisiplinar sahəni təcəssüm etdirməsi bu sahəyə psixologiyanın, psixolinqvistikanın, sosiolinqvistikanın, habelə koqnitivistikanın geniş maraq sərgiləməsinə də yol açmışdır.

Belə ki, yaradıcı şəxslərin dil kimliyində onların fərdi şəxsiyyət altyapısının background) təsbiti mühüm rol oynayır. Bu isə həmin yaradıcı şəxsləri formalaşdıran sosial-siyasi mühit, psixoemosional situasiya, ictimai şüur (etnomental) faktoru və s. bu kimi amillərin nəzərə alınmasını labüd edir. Belə ki, əslində, bütün yaradıcı insanlar kimi yazarlar da öz əsərlərində aşkar və ya implisit şəkildə özlərini, öz real kimliklərini, arzu və istəklərini, sosial-siyasi prioritetlərini, əxlaqi-mənəvi dəyərlər sistemini ifadə edirlər. Bu amillərin dildə ifadə formatı isə məcmu etibarilə, yəni ayrı-ayrı faktorların vəhdət halında, məhz dil kimliyini ərsəyə gətirir. Bu mənada təsadüfi deyil ki, dil kimliyi nəzəriyyəsi geniş sahəli araşdırma istiqamətlərini əhatə edir.

Konkret olaraq, deyə bilərik ki, dil kimliyi problemi bilavasitə koqnitivistikanın araşdırma predmetini təşkil etdiyindən, koqnitiv elmlər konqlameratına daxil olan digər elm sahələrinin də bu sahənin araşdırılmasına cəlb olunması, dil kimliyinin psixoloji məqamlarına⁸, onun yaradıcı şəxsin ideyalarının verbal representasiyasında (ədəbiyyat-şünaslıq elmi) roluna diqqət ayırması tam məntiqəməvafiq görünür.

XX əsrin sonlarından etibarən, hal-hazırkı dövrdə Qərb dilçiliyində də dil şəxsiyyəti probleminin informasiya metabolizmi aspektindən⁹, sosiolinqvistik portret təyini aspektindən¹⁰

пособие: [Электронный ресурс] / Ю.Н.Караулов, Н.Л.Чулкина – Москва, – 2008. URL: http://web-local.rudn.ru/web-local/uem/iop_pdf/192-Karaulov.pdf; Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность. / Ю.Н.Караулов. Изд. 7-е. – Москва: Издательство ЛКИ, – 2010. – 264 с.

⁸ bax: Ryan, L. Boyd and James, W Pennebaker. Language-based personality: a new approach to personality in a digital world: [Electronic resource]. URL: <http://ialsp.org/wp-content/uploads/2018/06/BoydPennebaker2017-LanguageBasedPersonality.pdf>

⁹ Kokoszka, A. Information metabolism as a model of consciousness: [Electronic resource] // International Journal of Neuroscience, – 1993. 68(3-4), – p.165-177. URL: <http://dx.doi.org/10.3109/00207459308994272>

¹⁰ Atkinson, Y. Language That Bears Witness: The Black English Oral Tradition in the Works of Toni Morrison (pp. 12-30) // The Aesthetics of Toni Morrison: Speaking the Unspeakable, Ed. Marc C. Conner. – Jackson: University Press of

dəyərləndirilməsinə həsr olunmuş araşdırmalar kütləviləşmişdir. Bununla yanaşı, dil şəxsiyyəti probleminin fərqli istiqamətdən işıqlandırılmasına da maraq artmaqdadır. Belə ki, minisosiunumun dil şəxsiyyətinə, yaradıcı kimliyə təsiri baxımından təhlili¹¹, gender identikliyin yazarın dil kimliyinə təsirinin müəyyənləşdirilməsi¹², mətnin strukturlaşmasına dil kimliyinin təsiri¹³ və s. bu kimi istiqamətli təhlillər dilçilərin diqqət marağında olan məsələlər sırasındadır. Obyektivlik naminə onu da demək vacibdir ki, bu səpkili araşdırmaların hədəfi lokal səciyyəli linqvistik problemlərin həlli məqsədinə xidmət etdiyindən, Qərb dilçiliyində dil kimliyi nəzəriyyəsinin sistemli araşdırılması faktlarına təsadüf olunmur və sadalanan faktlar ayrı-ayrılıqda daha çox konkret və lokal zəminli təhlil rakurslarını təcəssüm etdirirlər.

Bununla belə, onu da vurğulamaq istərdik ki, Azərbaycan dilçiliyində dil kimliyi problemi demək olar ki, araşdırılmamışdır. Belə ki, bu sahəyə lokal marağı ifadə edən və sadəcə olaraq, ayrı-ayrı qələm sahiblərinin dil şəxsiyyətinin, idiolekt özəlliklərinin fərqli aspektlərini təhlilini hədəf alan məhdud sayda lokal aspektli (məsələn, G.F.Bağirovanın bəzi ingilisdilli yazıqların dil kimliyinin linqvokulturoloji aspektlərinin təhlil edildiyi və daha çox dil kimliyi məqamına deyil, idiolekt problemlərinin təhlilinə köklənmiş

Mississippi, – 2000. – 153 p.; Mataire, L.R. Use of language in The Color Purple: [Electronic resource] // The Reader, – 2014, 22 September. URL: <https://www.herald.co.zw/use-of-language-in-the-color-purple/>; Nur Islami, Kh., Ardaniah, V. Phonological and Morphological Processes of African American Vernacular English in the Nicki Minaj's Lyrics: [Electronic resource] // Anglicist, – February 2017. Vol. 06, No 01, – p.1-9. URL: <http://journal.unair.ac.id/download-fullpapers-anglicist430d7baf00full.pdf>

¹¹ Creighton, J.V. Sisterly Symbiosis: Margaret Drabble's "The Waterfall" and A.S.Byatt's "The Game" // Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal, – 1987. Vol. 20, No. 1(Winter), – p. 15-29.

¹² Liang, Z. A Feminist Interpretation of A Summer Bird-Cage by Margaret Drabble: [Electronic resource] // Theory and Practice in Language Studies, – 2016, December. Vol. 6, No. 12, – p. 2320-2324. URL: <http://www.academypublication.com/ojs/index.php/tpls/article/download/tpls061223202324/994>

¹³ Murray, K. The Construction of Identity in the Narratives of Romance and Comedy // Texts of Identity / K.Murray. – L.: Sage, – 1989. – p. 200-224

araşdırmasını – “İngilisdilli bədii diskursda dil şəxsiyyətinin linqvokulturoloji aspekti” mövzulu dissertasiyasını¹⁴ qeyd etmək olar) və ya kiçik həcmli araşdırmaları (məsələn, A.Y.Hacıyevanın bir sıra məqalələrini¹⁵) istisna etsək, Azərbaycan dilçiliyində dil kimliyi probleminə həsr olunmuş sistemli və geniş rakurslu heç bir araşdırmanın mövcud olmadığını yəqinləşdiririk. Bu da öz növbəsində, dissertasiya mövzusunun Azərbaycan dilçiliyinə nəzərən işlənmə dərəcəsi haqqında təsəvvür formalaşdırmaqla yanaşı, araşdırmanın dilçiliyimiz üçün aktualıq səviyyəsini bir daha əyani şəkildə ortaya qoyur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiya işinin obyektini müasir ingilisdilli və Azərbaycan qadın yazıçıların dil kimliyi təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini isə həmin qadın yazarların dil kimliyinin formalaşmasında rol oynayan sosiolinqvistik, psixolinqvistik faktorlar, habelə informasiya metabolizminin spesifikliyini təmin edən qavrayış kanallarının xarakteri və aktivliyinə görə fərqlənməsi və bu fərqlənmənin verbal ifadə resurslarına təsiri, eləcə də etno-sosial identikliyin dil kimliyində inikası xüsusiyyətləri, fərdi konseptsferanın minisosiumdan və makrososiumdan təsirlənmə potensialı və s. bu kimi əlaqəli problemlər təşkil edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədini yaradıcı dil kimliyinin arxitektonikasını təşkil edən cəhətlərini təsbit etmək, yaradıcı şəxsin dil kimliyinin formalaşmasına təsir edən faktorların rol və təsir qradasiyasını müəyyənləşdirmək, habelə dil

¹⁴ Багирова Г.Ф. Лингвокультурологический аспект языковой личности в англоязычном художественном дискурсе: /дисс. доктора философии по филологии / – Баку, 2016. – 125 с.

¹⁵ Hacıyeva, A.Y. İmadəddin Nəsiminin poetik dili - müəllifin dil şəxsiyyətinin səciyyəvləndirməsinin inikasını kimi // “İmadəddin Nəsiminin poetik dili və Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi məsələləri” Respublika elmi konfransı. – AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu, – 29 noyabr – 2019, – s.90-93; Hacıyeva, A.Y. Simfonik dil şəxsiyyəti – xalqın “Dil xarakteri”nin verballaşması kimi (problemin psixolinqvistik və linqvokulturoloji aspektdən dəyərləndirilməsi) // “Elmlərarası inteqrasiya: linqvodidaktik, linqvokulturoloji və psixolinqvistik aspektlər” Beynəlxalq Elmi konfransın materialları. – Sumqayıt: SDU, – 2019, – s.224-227

kimliyinin spesifikliyini təcəssüm etdirən dil inventarını müqayisəli şəkildə araşdırmaq təşkil edir.

Bu məqsəddən irəli gələrək dissertasiya işi çərçivəsində aşağıdakı *vəzifələr* yerinə yetirilmişdir:

– Dil kimliyi nəzəriyyəsinin tədqiqat tarixini izləmək, onun meydana gəlməsini şərtləndirən ideya-konseptual bünövrəni müəyyənləşdirmək, müxtəlif fəlsəfi cərəyanların dil kimliyi nəzəriyyəsinin inkişaf və ya staqnasiya mərhələlərinin bir-birinin izləməsindəki rolunu təsbit etmək;

– Dil kimliyinin formalaşmasında rol oynayan faktorların dəyərləndirməsini aparmaq, dünyanın dil mənzərəsinin təsirinin istiqamətlərini və səviyyəsini müəyyənləşdirmək;

– Simfonik və fərdi dil kimliyinin yaradıcı dil kimliyindəki birgəməvcudluğunun şərtlərini təyin etmək; intertekstuallıq nəzəriyyəsinin “açar” rolu oynadığı “mətnlərarası dialoq” formatında simfonik və fərdi kimliyinin təzahür xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək;

– Eyni toplum nümayəndəsi olmasından dolayı, ortaq simfonik dil kimliyi daşıyıcısı olan şəxslərin intertekstəmlər, presedent fenomen və presedent onimlər vasitəsilə məlumat “ötürücülüyü” mexanizmlərini izləmək;

– Psixoloji kimliyin, psixoemosional özəlliklərin dil kimliyində ifadə imkanlarını təsbit etmək, Yunq dixotomiyalarına nəzərən şəxsiyyət modelləri göstəricilərinin, habelə qavrayış kanallarına görə fərqliliklərin, eləcə də, koqnitiv dissonans, semantik geştalt, semantik triggerlər səviyyəsində təzahür tapan psixoemosional özəlliklərin idiolektdəki verballaşma mexanizmlərini izləmək;

– Eyni bir yaradıcı dil kimliyində fərqli “müəllif maskalarının” ifadə imkanlarını dəyərləndirmək, dil kimliyi “buqələmunluğuna” imkan verən idiosstil strategiyalarını müəyyənləşdirmək; dekonstruksiya vasitəsilə reallaşan “yeni mətn” təfsiri mexanizmlərini orijinal mətn vahidləri ilə müqayisəli şəkildə təhlil etmək;

– Mikro sosial mühitin – ailə dil kimliyinin yaradıcı şəxsin dil kimliyinin formalaşmasındakı rolunu izləmək, yaradıcı şəxsin dil kimliyində konseptsfera səviyyəsindəki təsir imkanlarını dəyərləndirmək;

– Bilinqvistik identikliyin yaradıcı dil kimliyindəki özünü ifadə imkanlarına aydınlıq gətirmək; etno-sosial identikliyin (məsələn, afroamerikan identikliyinin) dil kimliyinə təsiri və yazarın idiolektindəki reallaşma mexanizmlərini araşdırmaq;

– Regional dialekt aidliyinin, yəni lokal simfonik dil kimliyi daşıyıcılığının yazarın idiolektindəki təsir izlərini müəyyənləşdirmək və fərqli ifadə strategiyalarını təsbit etmək;

– Fərqli obrazların dil kimliyinin ifadəsində regional dil kimliyi özəlliklərindən istifadə formatını müəyyənləşdirmək və bu format çərçivəsində müəllifin fərdi dil kimliyinin təsir izlərini təsbit etmək və s.

Tədqiqat metodları. Dissertasiya işi çərçivəsində təsviri, müqayisəli, müqayisəli-qarşılaşdırma, konseptual analiz, funksional-koqnitiv metodlardan istifadə edilmişdir. Habelə yaradıcı dil kimliyinin dolğun diaqnostikası məqsədlə “şəxsiyyətin bazis özəlliklərini” müəyyənləşdirən Yunq dixotomiyaları üzrə təhlil yanaşmasından istifadə edilmişdir. Habelə “aparıcı qavrayış kanalı” müəyyənləşdirməsi ilə bağlı olan təhlil metoduna da müraciət edilmişdi.

Müdafiyə çıxarılan əsas müddəalar:

– Dil kimliyi yekcins mahiyyət kəsb etməyib simfonik (etnik, sosial qrup və s. aid olan) dil kimliyi və fərdi kimliyi çərçivəsində nəzərdən keçirilməlidir.

– Yaradıcı şəxsin dil kimliyi mütləq şəkildə onun aid olduğu ictimai-simfonik dil kimliyi ilə bağlılıq təşkil edir və müvafiq dünya mənzərəsinin dil elementlərini inikas etdirir.

– Yaradıcı şəxsin dil kimliyi mini sosio mühitin təsiri ilə lokal simfonik dil kimliyi möhürünü əks etdirə bilir ki, bu da onun əsərlərinin dilindəki konseptsferasında təzahür tapa bilər.

– Yaradıcı şəxsin dil kimliyi bilavasitə onun psixoemosional kimliyinin müxtəlif rakurslarını, o cümlədən Yunq dixotomiyalarına nəzərən səciyyələndirilə bilən özəlliklərini verbal şəkildə reallaşdırır ki, bu da onun personajlarının, xüsusilə də alter-ego mahiyyətli obrazlarının idiolektində ifadə tapır.

– Yaradıcı şəxsin linqvopersonoloji “lüğətinin formalaşmasına, yəni onun “sevimli” söz və ifadə bazasının yaranmasına, habelə ifadə

üslubu prioritetlərinə onun (yaradıcı şəxsin) psixoemosional təbiəti (məsələn, şizoidliyi və ya nevrotikliyi) ciddi şəkildə təsir edir.

– Yaradıcı şəxsin daxilən həll edilməmiş psixoemosional problemləri semantik qeşaltlar şəklində onun əsərlərinin dilində xüsusi konseptsfera “qatını” formalaşdırır və bu lokal konseptsferanın daxili semantik strukturunun çözümlü “kodu”, deşifrə mexanizmi həmin yaradıcı şəxsin real kimliyinin psixoemosional mahiyyəti ilə bağılılıq təşkil edir.

– Yaradıcı şəxsin metafora seçiminə, təsvir üslubunda üstünlük verdiyi leksik və frazeoloji inventara onun sinestezial qavrayışa malik olub-olmaması əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir;

– Yaradıcı şəxslər aid olduğı toplumun “mətnlər bazasının” təsirinə məruz qalmaqla, simfonik dil kimliyinə aid presedent fenomen və presedent onim bazasından ciddi şəkildə yararlanırlar.

– Yaradıcı şəxslər əsərlərinin dilində uğurlu dekonstruksiya faktı əldə etmək məqsədilə “dil kimliyi buqələmunluğuna”, “müəllif maskaları maskaradına” yol verirlər. Bu zaman onlar tam şəkildə təqlid etdikləri dil kimliyinin yazı üslubunu mənimsəməklə epistolyar, bədii üslub autentikliyi, idioloqt “eyniyyəti” yaratmağı hədəfləyirlər.

– Yaradıcı şəxslərin real həyatdakı seçim və prioritetləri onların linqvopersonoloji lüğətində, yaradıcılıq dilinin ortağ konseptsferasında öz əksini tapır.

– Yaradıcı şəxslər öz real həyatdakı koqnitiv dissonanslıq yaradan psixoemosional təbiətlərini obrazlarının kommunikasiya strategiyalarında, leksik və frazeoloji element seçimində də ifadə etdirirlər.

– Yaradıcı şəxslər özləri qadın kimliyinə malik olmaqla, kifayət qədər feministik ruhlu sekulyar yanaşmaya malik olsalar da, bəzi hallarda simfonik (ictimai) dil kimliyində “qəlibləşmiş” gender asimmetrikliliyi faktlarından “yararlana” bilirlər ki, bu da onların fərdi dil kimliyində simfonik dil kimliyinin əhəmiyyətli təsir çəkisinin göstəricisi kimi dəyərləndirilməlidir.

– Yaradıcı dil kimliyi ilk növbədə aid olduğı toplumun, bölgənin dialekt özəlliklərini əks etdirdiyindən, bəzi hallarda fərqli

dialekt göstəricilərinə malik idiolekt daşıyıcılarını autentik şəkildə “canlandırmağa” müvəffəq olmur.

– Yaradıcı şəxslər özləri üçün və ya aid olduqları simfonik dil kimliyi üçün əhəmiyyətli sayılan semantik triggerlərdən geniş şəkildə istifadə etməklə oxucuları ilə “mental bağ” yaratmağı hədəfləyir və ya öz identikliklərini bir növ, “manifestasiya edirlər” (aşkar nümayişkarana şəkildə bəyan edirlər).

– Yaradıcı şəxs özünün fərdi dəyər və prioritetlərini bu və ya digər səviyyədə dialektizmlərdən istifadə vasitəsilə (məsələn afroamerikan identikliyinə olduğu kimi) “manifestasiya edə bilər”, habelə kəskin asimmetriya yaratmaqla oxucuya öz rəğbətini implisit şəkildə “ötürə” bilər.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində germanistikada, Azərbaycan dilçiliyində, habelə komparativistikada ilk dəfə olaraq, Azərbaycan və ingilis dilli qadın yazarların dil kimliyinin müqayisəli tədqiqi aparılmışdır. Dissertasiya işinin digər əsas **elmi yeniliyi** kimi təqdim edilən araşdırmanın Azərbaycan dilçiliyində “dil kimliyi” nəzəriyyəsinin fərqli aspektlərinin sistemli və hərtərəfli tədqiqini əhatə edən ilk dissertasiya formatlı tədqiqat olması göstərilə bilər. Tədqiqatın elmi yenilikləri sırasında eləcə də simfonik dil kimliyinin, habelə ailə dil mühitinin yaradıcı şəxsin dil kimliyindəki təsir izlərinin araşdırılmasını da qeyd etmək olar. Tədqiqat Azərbaycan dilçiliyində linqvopersonoloji aspektdən dialektizmlərin üslubi imkanlarını tədqiq etmiş ilk araşdırma sayıla bilər. Tədqiqat işində, Azərbaycan dilçiliyi üçün ilk dəfə olaraq, yazarın qavrayış xüsusiyyətlərinin (audial, vizual və s.), Yunq dixotomiyalarına nəzərən spesifikliklərinin (introversiya – ekstroversiya və s.) onun dil kimliyindəki inikasını dissertasiya formatında sistemli və müqayisəli şəkildə araşdırılmışdır. Dissertasiyada habelə gender stereotiplərinin dil kimliyindəki təzahürü, habelə real kimliklə təzadı məqamı ilk dəfə araşdırılmışdır. Eləcə də dissertasiya işində Azərbaycan dilçiliyi üçün ilk dəfə olaraq koqnitiv dissonans faktorunun yazarın dil kimliyindəki təzahür formaları izlənilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiya işi çərçivəsində araşdırılan mövzunun Azərbaycan dilçiliyi üçün tamamilə yeni bir nəzəri istiqaməti əhatə etməsi gerçəkliyindən çıxış

etsək, əminliklə deyə bilərik ki, təqdim olunan araşdırma “dil kimliyi” nəzəriyyəsi çərçivəsində, linqvopersonologiyanın fərqli istiqamətləri aspektində aparılacaq növbəti nəsil tədqiqatlar üçün nəzəri məxəz, bir növ, ilkin trafaret kimi çıxış edə bilər.

Dissertasiya işinin materialları, habelə araşdırma sayəsində əldə edilən elmi nəticə və ümumiləşdirmələr üslubiyat, psixolinqvistika, Azərbaycan ədəbi dili tarixi, habelə müasir ingilis ədəbi dili, eləcə də linqvistik identiklik istiqamətləri üzrə fərqli problemlərin təhlili çərçivəsində gələcək nəsil araşdırmalarda istifadə edilə bilər. Eləcə də dissertasiya işində təqdim olunan təhlil formatı ayrı-ayrı yaradıcı şəxslərin idiolekt-üslub özəlliklərinin sistemli və çoxrakurslu tədqiqi işində tətbiq oluna bilər.

Dissertasiya işi çərçivəsində əldə edilən elmi nəticələr, səsləndirilən əsas elmi müddəalar habelə fərqli linqvistik (nəzəri və praktik) fənlərin tədrisi işinə cəlb edilə bilər. Belə ki, dissertasiya işində müasir dilçilik üçün, xüsusilə də Azərbaycan dilçiliyi (o cümlədən, Azərbaycan germanistikası üçün) yeni və aktual sayılan bir çox nəzəri problemlərin təhlil olunduğunu nəzərə alsaq, eləcə də araşdırma çərçivəsində faktoloji bazaya söykənən praktik araşdırmaların yer aldığı diqqətə alsaq, onu deyə bilərik ki, əldə olunan elmi nəticələr “Psixolinqvistika”, “Azərbaycan ədəbi dili”, “Azərbaycan dialektologiyası”, “Dil və cəmiyyət”, “Dil və mədəniyyət”, “İngilis dilinin üslubiyatı”, “Müasir dilçiliyin aktual problemləri” və s. bu kimi fənlərin tədrisində geniş şəkildə istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işində araşdırılmış olan problemlərlə bağlı əldə edilmiş elmi nəticələr, habelə müdafiyyə çıxarılmış əsas elmi müddəalar müəllifin ölkə daxilində AAK-ın tövsiyə etdiyi elmi jurnallarda, habelə xaricdə – Beynəlxalq elmi ictimaiyyət tərəfindən birmənalı şəkildə nüfuzlu hesab edilən xarici elmi jurnallarda çap edilmiş məqalələrində öz əksini tapmışdır. Eləcə də müəllif çox sayda Respublika və Beynəlxalq səviyyəli elmi konfranslarda dissertasiya işində əhatə edilən problemlərlə bağlı elmi məruzələrlə çıxış etmişdir.

Dissertasiya işinin tətbiqi ilə bağlı onu demək olar ki, tədqiqatın elmi nəticələri onun praktiki əhəmiyyətinin açıqlandığı bölümdə qeyd olunmuş istiqamətlər üzrə tətbiq edilə bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Azərbaycan Dillər Universitetinin Ümumi dilçilik kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, dörd fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş – 12 səhifə, 22862 işarə, I fəsil – 55 səhifə, 109086 işarə, II fəsil – 64 səhifə, 125178 işarə, III fəsil – 62 səhifə, 120529 işarə, IV fəsil – 59 səhifə, 113556 işarə, nəticə – 10 səhifə, 19392 işarədir. Dissertasiya işinin ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla 510 603 işarə təşkil edir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, tədqiqatın obyektinə və predmetinə, məqsəd və vəzifələri haqqında məlumat verilir, elmi yeniliyi açıqlanır, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti şərh olunur, dissertasiya mövzusunun işlənmə dərəcəsi icmal edilir, dissertasiyanın aprobasiyası və strukturu haqqında məlumat təqdim olunur.

Dissertasiya işinin **“Dil kimliyi” nəzəriyyəsinin formalaşma tarixi və onun ideya-konseptual əsasları**” adlanan I fəslinin birinci yarımfəslində “dil kimliyi” ideyasının aparıcı fəlsəfi konsepsiyalarla korrelyasiyası problemi araşdırılır və bu nəzəriyyənin klassik alman fəlsəfəsindən strukturalizmə qədər fəlsəfi fikrin inkişafı zəminində keçdiyi inkişaf yolu izlənilir. Burada “dil kimliyi” nəzəriyyəsinin bünövrəsini, ilkin əsasını təşkil edən V.f.Humboldt ideyaları¹⁶ təhlil edilir, onun xalqın ruhunun onun dilinə təsiri ilə bağlı konsepsiyası, yaradıcı fərdin dil-üslub təkrarsızlığı dəyərləndirilir və bununla da dahi dilçinin “dil kimliyi” nəzəriyyəsində ümumi və fərdi olan dil kimliyi fərqləndirməsi haqqında ilk olaraq, müəyyən fikirlər səsləndirdiyinə diqqət çəkilir. Məlum olur ki, V.f.Humboldt ideyaları daha sonra İ.Herder, M.Foster, E.Kassirer, E.Sepir, B.L.Uorf və

¹⁶ Гумбольдт, В.ф. Язык и философия культуры / В.Гумбольдт. – М: Прогресс, – 1985. – с.181

digər filosof və dilçilər tərəfindən daha da inkişaf etdirilmişdir¹⁷. Növbəti bölümdə K.Fosslerin “dil kimliyi” konsepsiyasında idealist pozitivizmin inikası təhlil olunur. Məlum olur ki, XX əsrin 20-30-cu illərinin dilçilik görüşləri estetik individualist K.Fossler, habelə filosof-simvolist E.Kassirer, ekzistensialist və eyni zamanda personalizasiya tərəfdarı L.Vaysgerberin ciddi təsirinə məruz qalmışdır¹⁸. Z.İ.Rezanovanın da diqqət çəkdiyi kimi, K.Fossler yalnız hazır “*mətn formatında dil və şəxsiyyətin, dil və xalqın dərin kauzal əlaqəsinin anlaşılma biləcəyi*” mövqeyindən çıxış edirdi. Bu baxımdan Fossler aparıcı linqvistik fənn kimi üslubiyatı nəzərdən keçirməklə kifayətlənməyib, onu (*stilistikamı*) həm də *kulturoloji fənn statusunda* nəzərdən keçirməsi tam məntiqəməvafiq görünür¹⁹. Növbəti bölümdə V.f.Humboldt antinomiyaalarının “dil kimliyi” nəzəriyyəsinin inkişafına həlledici təsiri araşdırılır. Məlum olur ki, V.f.Humboldt xalq ruhu ilə bağlı məqamlarda əsas diqqəti dil daşıyıcısına, yəni “dil kimliyinə” yönləndirməklə, “dil şəxsiyyəti” anlayışının əsas kateqoriyaalarının əsaslandırmasını aparmağa müvəffəq olur²⁰. “*Fərdiliyin araşdırmasının* (söhbət dil individuallığının, təkrarsızlığının araşdırmasından gedir. – B.M.) *və eləcə də bu fərdiliyin dəqiq səciyyəlandırilməsinin dilçiliyin ən çətin problemi olduğunu*” vurğulayan alim özünün “Dilin xarakteri (xasiyyəti) və xalqın xasiyyəti” adlı tədqiqatında yazır: “*Dil, bütün*

¹⁷ Лобанова, Л.П. Языковая картина мира в концепции И.Г.Гердера // Вопросы психолингвистики, – 2014. № 4 (22), – с.47-55; Shen, Y. Cassirer’s View of Language // International Education Studies, – Aug 2009. Vol.2, No 3, – p.23-26. və s.

¹⁸ Демьяненко, М.А. «Новая» философия и теория языка в Германии 20-30 гг. 20 в.: [Электронный ресурс]: / автореферат дисс. канд.филол. наук / – Москва, 2006. – 26 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/novaya-filosofiya-i-teoriya-yazyka-v-germanii-20-30-gg-20-v>, – с.19

¹⁹ История языкознания: XIX – I-я половина XX в. / Сост., автор комментариев и заданий д-р филол. наук З.И.Резанова. – Томск: Изд-во Том. ун-та, – Ч. 1. – 2010. – с.142

²⁰ Есина, Е.А., Корн, М.Г., Ковалёва, Г.Н. Генезис понятия «языковая личность» в истории западноевропейской философской мысли: [Электронный ресурс] // Вестник МГУКИ, – 2015. 2 (64), – с.102. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/genezis-ponyatiya-yazykovaya-lichnost-v-istorii-zapadnoevropeyskoy-filosofskoy-mysli>

kənar müdaxilə və təsirlərə baxmayaraq, öz fərdiliyini, təkrarsızlığını saxlayır. Bu təkrarsızlıq onun dilində əks olunduğu kimi, xasiyyətində də yaşadılır. Bu səbəbdən də dil yalnız və yalnız öz “xasiyyəti” çərçivəsində mümkün olan təsirləri qəbul edir”. Dilçiyə görə, “dilin fərdiliyi, əslində fərqliliklərin vəhdətidir”²¹. V.f.Humboldt habelə fərdi kimlik və milli kimlik qarşılaşdırması məqamına yanaşmasını dərinləşdirərək onu da qeyd edir ki, dil özünün bütün bu təkrar asılılığı və fərdiliyi ilə ayrı-ayrı individlərə təsir edir: dilin individuallığı fərdin individuallığına analogi mahiyyət kəsb edir. “Humboldtun fikrincə, nitq və onun qavranılması dil fəaliyyətinin müxtəlif formalarıdır, nitq qabiliyyətinin iki tərəfidir. O göstərir ki, söz yalnız fərdin nitqində tam müəyyənlik əldə edir. Lakin bu zaman danışan və dinləyən eyni bir əşyanı müxtəlif cəhətdən qavrayır və söz müxtəlif fərdi məzmun verir. Heç kim sözü tamamilə eyni mənada qəbul etmir”²². Yəni, əslində hər bir kommunikasiya prosesində anlama anlamamaya bərabər olur. Belə ki, hər bir fərd qarşı tərəfin səsləndirdiyi mətni, informasiyanı öz “koqnitiv pəncərəsi”nə nəzərən mənimsəyir. Deməli, kommunikasiya prosesinin müvəffəqiyyəti üçün təkəcə danışanın deyil, eləcə də həmin mətni qəbul edən, informasiya kodlarını deşifrə edən də dil kimliyi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. “XX əsrin I yarısında “dil şəxsiyyəti” nəzəriyyəsinin təşəkkülündə fəlsəfi doktrinaların rolu (ekzistensializm, psixoanaliz)” adlanan bölümdə “dil kimliyi” nəzəriyyəsinə ciddi təsir etmiş L.Vaysgerber, M.Haydegger, Z.Freydin konsepsiyaları təhlil edilir. Məlum olur ki, Haydegger Şellerin “şəxsiyyət” konsepsiyasını öz mövqeyinə daha yaxın hesab edir. Haydegger qeyd edir ki, Şeller insanı heç vaxt predmet, substansiya kimi nəzərdən keçirmir. Ona görə, insan hiss edən, düşünən, öz təcrübəsindən çıxış etməklə, onun təcrübəsindən kənarında olanları qavrayış təhlil etməyi bacaran “fərdi mövcudluq” (personal

²¹ Гумбольдт, В. Характер языка и характер народа. // Перевод О.А.Гулыга. Философская антропология Вильгельма фон Гумбольдта / В.Гумбольдт. – Москва: Прогресс, – 1985. – с. 370

²² Rəcəbov, Ə. Dilçilik tarixi / Ə.Rəcəbov. – Bakı: “Maarif”, – 1987. – s.150

Being') faktıdır"²³. Vaysgerberin "dil şəxsiyyəti" konsepsiyası, məhz bu yanaşma ilə üzvi şəkildə bağlılıq nümayiş etdirir. İ.N. Oçırova isə bədii əsərlərdə "dil kimliyinin" modelləşdirilməsində, bir çox yaradıcı şəxslərin məhz psixoanalizin banisinin İd – Ego – Super-ego şəxsiyyət modelinə istinad etdiyini vurğulamışdır²⁴. I fəslin növbəti bölümlərində ekzistensial psixoanalizin, poststrukturalizmin, J.Lakanın intersubektivlik²⁵ konsepsiyasının, eləcə də R.Bartın, M.Fukonun ideyalarının və başqalarının baxış bucağının təsiri²⁶ təhlil edilir. Məlum olur ki, Mişel Fuko (Rolan Bartın) müəllifin "ölməsi" ideyasına birbaşa şəkildə bölüşməyə də, müəllifin rolu və funksiyaları ilə bağlı ənənəvi yanaşmalardan fərqli olan mövqə sərgiləyir. Fuko müəllifin yox olması ilə, daha dəqiq desək, subyekt olaraq, müəllifin yox olması ilə funksiya olaraq, müəllifin ortaya çıxmasını mümkün hesab edir.

Eləcə də bu fəslin növbəti bölümləri çərçivəsində N.S.Trubetskoyun (simfonik və fərdi şəxsiyyət ideyası), V.V.Vinoqradovun ("dil kimliyi" terminologiyası), Y.N.Karaulovun (presedent mətn və presedent fenomenlər faktoru), G.İ.Boginin (dil kimliyinin fərqli

²³ Heidegger, M. Being and Time: [Electronic resource] / M.Heidegger. Translated by John Macquarrie & Edward Robinson, 1962. – p.73 URL: <http://pdf-objects.com/files/Heidegger-Martin-Being-and-Time-trans.-Macquarrie-Robinson-Blackwell-1962.pdf>

²⁴ Очирова, И.Н. Понятия «личность», «языковая личность» и возможности их моделирования в тексте художественного произведения: [Электронный ресурс] // Вопросы теоретической и прикладной лингвистики, – 2015. Том 1, Выпуск №4, p.18-21 URL: <http://rllinguistics.ru/journal/article/581/>

²⁵ Вах: Киреева, Е.С. Концепция множественной структуры личности (субъектный модус в речевом поведении): [Электронный ресурс] // Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей / Ред. В.В.Красных, А.И.Изотов. – М.: Диалог-МГУ, – 2000. Вып. 12. – с.13-19. URL: http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/jsk_12_03kireeva.pdf

²⁶ Robertson, A. The Author-God is Dead, and Roland Barthes has Killed Him: [Electronic resource] // Verso: An Undergraduate Journal of Literary Criticism, – 2012. – 5 p. URL: <https://ojs.library.dal.ca/verso/article/view/515>; Burke, S. The Death and Return of the Author: Criticism and Subjectivity in Barthes, Foucault and Derrida: [Electronic resource] / S.Burke. – Edinburgh: Edinburgh University Press, – 1993. – p. 22-23. URL: <https://philpapers.org/rec/BURTD4>; Барт, Р. Основы семиологии // Структурализм: «за» и «против»/ Р.Барт. – Москва: Прогресс, – 1975. – с.114-163

mətn interpretasiyalarına təsiri) “dil kimliyi” nəzəriyyəsinin ideya əsaslarının formalaşmasındakı rolu dəyərləndirilir.

“Yaradıcı dil kimliyinin formalaşma “platformu”, mühiti və ifadə resursları” adlanan **II fəsildə** ayrı-ayrı yaradıcı şəxslərin ərsəyə gətirdikləri bədii mətnlərin strukturlaşmasında linqvokulturoloji kodların, allüziv onimlərin, presdent fenomenlərin rolu dəyərləndirilir. Yaradıcı dil kimliyinin özü aid olduğu mühitin yetirməsi olduğu kimi, müvafiq intertekstem pərçimlənmələr, allüziya və reminisensiya keçidləri, sitat və kvazisitə əlaqələndirmələri ilə “mətnlərarası”, “mətn daxili” pərçimlənmələri formalaşdırmağa müvəffəq olur. Bununla da müəllifin dil kimliyi, təkcə üslub (idiostil, idiolekt) özəllikləri ilə deyil, eləcə də intertekstual mozaika seçimi ilə də özünü nümayiş etdirir. Məlum olur ki, yaradıcı dil kimliyi digər mətnlərin dekonstruksiyası vasitəsilə də öz dil kimliyini ifadə edə bilər. Məsələn, təhlillərimiz onu deməyə əsas verir ki, Ə.Babayevanın “Axtar, səslə məni” essesi, əslində R.Əfəndiyevanın “Axtarma məni” şeirinin dekonstruksiyası əsasında ortaya çıxmış bir növ, mətn permutasiyasıdır. Ə.Babayeva bu dekonstruksiya nümunəsində öz dil kimliyini ən geniş təzahür spektri ilə ortaya qoyur. Həmin essədə Ə.Babayeva üçün xarakterik olan konseptlər mətn strukturlaşdırıcı rol oynayır, həmin konseptlərə daxil olan (yazarın digər əsərlərində də yüksək işləklik tezliyi ilə seçilən) leksik vahidlər təkrar-təkrar istifadə edilir. Əgər R.Əfəndiyevanın şeirində təbiət “obrazı” dağlarla kifayətlənirsə, Ə.Babayeva yaradıcılığı üçün xarakterik olan, Xəzər və Xəzri obrazlarına bir daha müraciət edir. Analoji vəziyyəti Bu fikrin əyani nümunəsini A.S.Bayettin “Possession” romanındakı “The Threshold” piritçasında izləmək mümkündür. Belə ki, bir çox tədqiqatçıların qeyd etdikləri kimi, həmin piritça-nağılı Z.Freydin 1913-cü ildə işıq üzü görmüş “Üç mücrü mövzusu” məqaləsinin təəssüratı və birbaşa təsirlənməsi ilə qələmə alınmışdır²⁷. Digər tərəfdən Bayettin nağılında bilvasitə U.Şekspirin “Venesiyalı tacir” əsərində Porsiya ilə nikah uğrunda mübarizə süjeti ilə “səsləşmə”,

²⁷ Alfer, A., Amy, J. Edwards de Campos. A.S.Byatt: Critical Storytelling: [Electronic resource] / – Manchester: Manchester University Press, – 2012, 16 oct. – 202 p. URL: <https://books.google.az/books?id=GrDJCgAAQBAJ&pg=PA107&lpg=PA107&dq=the+theme+of+the+three+caskets+freud+a.s.byatt+possession&sour>

aşkar allüziya faktı izlənilir. Freydin qeydlərindən məlum olur, Şekspirin özü bu süjeti qədim Roma mədəniyyət irsindən, konkret olaraq “Gesta Romanorum” hekayələr toplusundakı rəvayətdən mənimsəmişdir. Freyd həmçinin mücrü seçimindəki günəş, ay və ulduz səciyyəvləndirməsinin eston eposu ilə bağlılığına da diqqət çəkmişdir²⁸. O da məlumdur ki, bütövlükdə “Venesiyalı tacir” poemasında G.Fiorentinonun 1378-ci ildə qələmə aldığı “Il Pecorone” əsərindən güclü təsirlənmə və mənimsəmələr mövcuddur. Bütün bu faktlar isə öz növbəsində bütün “dünyanın mətnləşdiyini” (J.Derrida) və əslində mətnlərin hamısının sonsuz və nəhayətsiz dialogizm üzərində nəşət tapması gerçəkliyini əyani şəkildə sübut edir. Konkret olaraq, postmodern ədəbiyyatın mətn dilinə nəzərən demək olar ki, doğrudan da, *“postmodern mətn polifonikdir, çoxsəsli, çoxdillidir. Burada çoxlu fərqli semiotik sistemlərdən istifadə edilir. Postmodern əsərin dilini isə simulyarların hibrid-sitatlı “fövqəl-dili” kimi dəyərləndirmək olar”*²⁹. Bayett həmin pritça-nağılda gənc cəngavərin üç gözəl qadın arasında etdiyi seçim zamanı rəhbər tutduğu motivi və həmin gözəllərinin özlərinin xarakteristikasında məhz Freydin məşhur məqaləsində ortaya qoyulmuş həqiqətlərdən təsirlənmişdir. Təhlillər bu pritça-nağılın bilavasitə Freydin dəyərləndirdiyi arxetip süjetin dekonstruksiyasından başqa bir şey olmadığını deməyə əsas verir. Həmin dekonstruksiya formatını dəyərləndirmədən öncə qeyd edək ki, ümumiyyətlə A.S.Bayett yaradıcılığında Freyd psixanalizindən ciddi şəkildə təsirlənməklə, ona presedent onim kimi dəfələrlə müraciət etmişdir: *“We live in the truth of what Freud discovered. Whether or not we like it”*³⁰. A.S.Bayett hətta romanda Z.Freydin 1937-ci ildə işıq üzü görmüş “Sonlu və nəhayətsiz analiz” əsərindən (sitat formatında) presedent fenomen şəklində; habelə əsərin adından isə presedent onim olaraq istifadə edilmişdir.

²⁸ Фрейд, З. Мотив выбора ларца (1913) // З.Фрейд. Художник и фантазирование (сборник работ). – М.: Республика, – 1995. – с. 212-217.

²⁹ Курицын, В.Н. Русская постмодернистская литература: Учеб. пособие. 3-е изд., изд. и доп: В.Н.Курицын, С.Ю.Кузнецов, И.С.Скоропанова – Москва: Флинта: Наука, – 2001. – с. 65

³⁰ Byatt, A.S. Possession: A Romance: [Electronic resource] / A.S.Byatt. – New York: Random House. Inc., – 1990. – 376 p. URL:

[http://www.unife.it/lettere/lingue/lingue/insegnamenti/letteratura-inglese-](http://www.unife.it/lettere/lingue/lingue/lingue/insegnamenti/letteratura-inglese-)

Məlumdur ki, postmodern təhkiyə formatı rizomatik strukturu, yəni üfqi istiqamətdə artan nəhayətsiz paralel mətnlərin “montajını” labüd edir. Bu isə öz növbəsində intertekstual pərçimlənmələrdə təzahür tapır. Bu isə öz növbəsində yaradıcı şəxsə fərqli dil kimliyi “maskalarını” taxmağa imkan verir. Məsələn, postmodern mətn strukturlaşması digər dil kimliyinin yaradıcılıq məhsulu olan hər hansı bir məlum mətnin müəyyən pərçimlənmə və əlavələrlə “yenilənməsinə”, “özününküləşdirilməsinə” imkan verir. Bu zaman ikinci dil kimliyi özünü mövcud mətnin tələblərinə uyğunlaşdıraraq, əsl mətn müəllifinin “müəllif maskasını” taxır. Analoji hadisəni A.S.Bayettin “Possession: A Romance” romanında intertekstem pərçimlənmə kimi istifadə edilən və real olaraq tarixdə mövcud olan H.C.Robinson gündəliyi³¹ üzərində aparılmış “mətn mistifikasiyasının” timsalında izləyə bilərik. Belə ki, real tarixi şəxs olan Henri Krabb Robinsonun gündəliklərinin yazı üslubunu mənimsəmiş olan Bayett orijinal gündəlik mətndə yer alan onomastik vahidlərdən (məs.: *Lady Byron* və s.), müasirləri ilə münasibətlərin formatı haqda məlumatlardan (məktublaşmalar, canlı görüşlər və s.), müzakirə obyektini təşkil edən konseptlərdən (“*spirit*” konsepti), habelə yüksək işlənmə tezliyi nümayiş etdirən ümumişlək sözlərdən (məs.: *breakfast, dinner* və s.) istifadə etməklə Robinsonun üslubunu kifayət qədər uğurla imitasiya edir.

Maraqlıdır ki, bəzi tədqiqatçılar “Possession: A Romance” romanında yer alan Robinson gündəliyinin mətnlərinin tamamilən Bayett qələmindən çıxdığını və sadəcə olaraq Robinson üslubun imitasiyası “məhsulunu” təcəssüm etdirdiyini qeyd etsələr də³², müqayisəli təhlillərimiz Bayettin ustalıqla orijinal mətndən iqtibasları “mətn mistifikasiyaları” ilə sintez etmişdir. Həmin mətn mistifikasiyaları Robinson üslubuna autentiklik nümayiş etdirməklə orijinal gündəlik iqtibaslarından seçilmir.

³¹ Full text of Diary, reminiscences, and correspondence of Henry Crabb Robinson ... [Electronic resource]. – 1869. URL:

https://archive.org/stream/diaryreminiscenc00robi/diaryreminiscenc00robi_djvu.txt

³² Самуйлова, М.Е. Поэтика эпиграфических и вставных текстов (дневник, письмо) в романе А.С.Байетт "Обладать": / автореферат дисс. канд. филол. наук / – Великий Новгород, 2008. – с.18

Məlumdur ki, dil kimliyi ideyasının banilərindən sayılan L.Vaysgerber eyni zamanda “insana bütün təcrübəsini bir dünya mənzərəsinə cəmləşdirməyə imkan verən”, özündə “konkret dil topluluğunun əks etdirməklə bərabər, onun (həmin toplumun) mənəvi tutumuna, mahiyyətinə təsir edən ... “dünyanın dil mənzərəsi” ideyasının da müəlliflərindəndir³³. Toplumun və ya fərdin mənəvi tutumunun bilavasitə dünyanın dil mənzərəsində ifadə tapması və bunun isə, öz növbəsində dil kimliyində verbal representasiya qazanması (dünyanın dil mənzərəsi → dil kimliyi) bu faktın məntiqəməvafıqlılığını ortaya qoyur. Müqayisə üçün deyək ki, dil kimliyi ideyasının ikinci mərhələsinin həlledici simalarından sayılan Y.N.Karaulov da presedent fenomen konsepsiyasının müəllifi³⁴ kimi də çıxış edir. Bu mənada, arzuolunandır ki, oxucunun dünya mənzərəsi müəllifin dil kimliyinin şərtləndirdiyi metaforik keçidləri, allüzial əlaqələndirmələri izləməyə imkan versin. Məsələn, müqayisə üçün qeyd edək ki, A.S.Bayettin adı çəkilən romanındakı allüzial keçidlərin, intertekstual pərçimlənmələrin bir çox qeyri-ingilis dil daşıyıcıları üçün “açıq oxunaqlığa” malik olmadığından, həmin keçidlər, habelə presedent fenomenlər və onimlər xüsusi açıqlama və izahlarla təqdim edilmək məcburiyyətindədir. Nümunəyə diqqət edək: “*She looked at her programme. "The horses' names are jokes. White Nights, by Dostoevsky out of Carroll's Alice."* “*We are literate,*” said Euan. “*Whatever your sort might think.*”³⁵ Tərcüməçilər rus dil kimliyi üçün eyni presedent onimlərin istifadəsinin məqsədəuyğun olmayacağını və A.S.Bayettin hədəf aldığı mənanın açıqlanmasına xidmət etməyəcəyini nəzərə alaraq, “korrektəyə” yol verirlər. Tərcüməçilərə görə, rus dünyanın dil

³³ Вайсгербер, Й.Л. Родной язык и формирование духа / Й.Л.Вайсгербер. Пер. с нем., вступ. ст. и коммент. О.А.Радченко. Изд. 2-е, испр. и доп., – Москва: Едиториал УРСС, – 2004. – с.51

³⁴ Караулов, Ю.Н. Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы: докл. сов. делегации на 6-м конгр. МАПРЯЛ. – Москва: – 1986, – с. 105-126

³⁵ Byatt, A.S. Possession: A Romance: [Electronic resource] / A.S.Byatt. – New York: Random House. Inc., – 1990. – p.447-448 URL:

[http://www.unife.it/lettere/lingue/lingue/insegnamenti/letteratura-inglese-](http://www.unife.it/lettere/lingue/lingue/lingue/insegnamenti/letteratura-inglese-)

mənzərəsinə “daha yaxın” hesab ediləcək interpretasiyada deyilir: *“Она взглянула на программку бегов: – Клички у лошадей умопомрачительные. Дикарка, дочь Диккенса и Аркадиной. Приятно, что кто-то читал чеховскую «Чайку». – Мы люди грамотные, – сказал Эван, – что бы ни говорили разные барышни”*³⁶. Tərcüməçilər at adları üçün müvafiq presedent fenomenin (*M.F.Dostoyevsikinin rus dil kimliyi üçün presedent mətn olan “Ağ gecələr” əsərinin adının*) və presedent onimin (*Lewis Carrollun “Through the Looking-Glass, and What Alice Found There” əsərinin baş qəhrəmanının adının*) uyğun gəlməyəcəyini düşünərək onları rus dil kimliyi üçün daha yüksək tanınma əmsalına malik olan presedent onimlərlə əvəzləmişlər. Belə ki, “Ağ gecələr” birləşməsi rus dil kimliyi üçün Sankt-Petrburq şəhəri ilə assosiasiya doğura biləcəyindən, habelə “Kerolun Alisasının” rus dil kimliyi üçün “tanınma əmsalının” yüksək ola bilməyəcəyindən ehtiyatlanan tərcüməçilər onu “Çexovun Arkadinası” ilə əvəzləyirlər. Yəni, bədii mətnin ikitərəfli proses olması və onun oxunaqlıq, qavranılma müvəffəqiyyətli semiozis kimi bilateral proseslə şərtləndiyindən “tanınma əmsalının” səviyyəsi nəzərə alınmaya bilməzdi. Xatırlatmaq istərdik ki, özünün “Semiosfera”-sında semiosislə bağlı məqamlara diqqət yetirən Y.M.Lotman qeyd edir ki, “mətn, bir növ özündə “öz ideal auditoriyası” obrazını ehtiva edir, auditoriya isə “öz mətninə” kodlaşır”. Y.M.Lotmana görə, variativ olan oxucu şəxsiyyəti mətnə köklənməklə mətnə görə də görə dəyişə bilər. Nəticədə *“mətn və auditoriya arasında mürəkkəb mövqelər oyunu gerçəkləşir”*³⁷. Göründüyü kimi, tərcümə prosesindəki mətn permutasiyası bilavasitə ingilis və rus dil kimliklərinin fərqli presedentlər üzərində nəşət tapmasından qaynaqlanmışdır.

³⁶ Байетт, А.С. Обладать: [Электронный ресурс] / А.С.Байетт. – Москва: «Азбука-Аттикус», – 2002. (перевод: Ланчиков В. К., Псурцев Д.В.). URL: https://www.e-reading.club/chapter.php/3880/65/Baiiett_-_Obladat%27.html

³⁷ Лотман, Ю.М. Семиосфера. / Ю.М.Лотман. – Санкт-Петербург: «Искусство-СПБ», – 2000. – с.203-204

Məlumdur ki, epistolıyar üslub müəllifin daxili aləmini, prioritetlərini ən bariz şəkildə aşkarlamaqla³⁸, onun dil kimliyinin müxtəlif rakurslarına işıq salmaq imkanına malikdir³⁹. Bu mənada kifayət qədər spesifikliyi ilə seçilən viktorian epistolıyar üslubunun⁴⁰ ən fərqli təzahür formatlarını dərinədən mənimsəməyə müvəffəq olan A.S.Byatt ustalıqla fərqli “müəllif maskaları” ilə “hoqqabazlıq” (janqlyorluq) edir. *Randolph Henry Ash* və *Christabel LaMotte* arasındakı məktublaşmalardakı kommunikasiya strategiyalarında da məhz həmin dövrün ənənələrini nəzər alınmaqla, müvafiq mətn arxitektonikası, müraciət formasının seçimi taktikası seçilməklə, bu taktikada gender asimmetriyasının şərtini nəzərə alınmaqla nümayiş etdirilir (məsələn, *ilk məktublarda: Dear Miss LaMotte, Dear Mr Ash, Dear Sir*⁴¹; *növbəti məktublarda: My dear Friend; Dear Randolph*⁴², *artıq daha sonra ton daha məhrəmləşir: My dear*⁴³, *my very dear, my dearest*⁴⁴, *my Love*⁴⁵. Məktublarında autentiklik əmsalını yuxarı qaldırmaq məqsədilə (yəni, fərqli dil kimliyi

³⁸ Доминенко, Н.В. Образ автора и способы его литературной презентации в эпистолярной английских романтиков // – Харків: ППВ «Нове слово», Наукові записки ХНПУ, – 2012. Вип. 1 (53), Ч. I., – с.57-64; Силаева, Н.В. Лингвопрагматический анализ экспрессивности эпистолярного текста: на материале английской частной переписки XVIII-XIX вв.: /автореферат дисс.канд.филол.наук / – Самара, 2007. – 23 с.

³⁹ Доминенко, Н.В. Языковая личность П.Б.Шелли в эпистолярном наследии поэта: [в 3-х ч.]: [Электронный ресурс] // – Тамбов: Грамота, Филологические науки. Вопросы теории и практики, – 2016. № 7(61), Ч. 2. – с. 93-98. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/yazykovaya-lichnost-p-b-shelli-v-epistol'yarnom-nasledii-poeta>

⁴⁰ Koehler, K. Thomas Hardy and Victorian Communication: Letters, Telegrams and Postal Systems: [Electronic resource]./ K.Koehler. – Basingstoke (England): Palgrave Macmillan, – 2016. – 236 p. URL: <https://books.google.az/books?id=oGdBDAAAQBAJ&pg=PA10&lpg=PA10&dq=Epistolary+Victorian&source=bl&ots=hT9YVKWUwE&sig=ACfU3U2GxRSKbrgsXuuQPvtysN->

⁴¹ Byatt, A.S. Possession: A Romance: [Electronic resource] / A.S.Byatt. – New York: Random House. Inc., – 1990. – p.96, p.97, p.215, p.217. URL: <http://www.unife.it/lettere/ilosofia/lm.lingue/insegnamenti/letteratura-inglese->

⁴² Yənə orada, – s.98

⁴³ Yənə orada, – s.210

⁴⁴ Yənə orada, – s.219

⁴⁵ Yənə orada, – s.211

maskasını tam uyğun şəkildə tətbiq etmək məqsədilə) Bayett müvafiq dövr presedent fenomenləri və onimlərindən (*Inez de Castro, Giambattista Vico, Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher, Qalileo Qaliley, Critical philosophy* və s.), baş qəhrəmanların fəaliyyət sahələrinə uyğun olan terminologiyadan (*poem (poems), poet, poetry, poetic, poetrical, drama, myth mythical poems, mythology, mythic* və s. geniş istifadəyə yer verir.

A.S.Bayettin obrazlarının dilindən qələmə aldığı epistolıyar mətnlərdə, poeziya nümunələrində olduğu kimi. “Müəllif maskası”nı (lingvistikada “müəllif maskası” istilahı bəzi hallarda “özünüküləşərək” “nitq maskası” variantında da işləklilik nümayiş etdirir. – B.M.) dil kimliyi nəzəriyyəsi aspektindən dəyərləndirmiş V.A.Maryançik ona diqqət çəkir ki, “*əgər dil kimliyi müəyyən kodu yarada bilən bir matrisadırsa, maska isə – həmin matrisanı dolduran və kommunikasiyanın müvəffəqiyyətini təmin edən variantlardan sadəcə biridir*”⁴⁶. Bədii mətnin kommunikasiya formatı isə müəllif – mətn – oxucu qəlibində gerçəkləşdiyindən, “müəllif maskasının” müvəffəqiyyətli kommunikasiyası oxucunu öz “oyununa” cəlb etməsi bacarığı ilə şərtlənir. Bu mənada A.S.Bayett heç şübhəsiz ki, yüksək ustalığı nümayiş etdirərək oxucunu öz təhkiyə labirintinə cəlb edə bilir. Və burada onun dil şəxsiyyətinin özəllikləri – ingilis ədəbiyyatı bilicisi olması, introvert təbiətilə daxili təhkiyə formatına meyilli olması və bunu daxili “səsin” polifonikliyi ilə yəni, müəllif şəxsiyyətinin “çoxsəsliliyi” ilə, əslində isə “müəllif maskasının” bir növ “buqələmunluğu”⁴⁷ və s. bu kimi əlaqəli amillər həlledici rol oynamışdır. Çünki hətta hər bir “müəllif maskasının”, “*müəllif obrazının arxasında konkret müəllif şəxsiyyəti durur, özünəməxsus*

⁴⁶ Марьянчик, В.А. Речевая маска в структуре образа автора публицистического текста: [Электронный ресурс] // Вестник Новосибирского государственного университета. Серия: История, филология, – 2010. Том 9. Вып. 6, – с.138-144. URL: <https://nsu.ru/xmlui/bitstream/handle/nsu/6837/20.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

⁴⁷ İngilis ədəbiyyatında “buqələmun yazar” epiteti Julian Barnsa aid edilsə də (Mira, St. Chameleon Novelist // The New York Times, – 1992, 22 November) A.S.Bayet də özünün “Possession” romanı ilə bu sahədə yüksək ustalığa malik olduğunu sübuta yetirmişdir.

leksikonu, qrammatikonu, praqmatikonu ilə”⁴⁸ ifadə tapan müəllif dil şəxsiyyəti ilə durur.

Məlumdur ki, dünya mənzərəsi və dil kimliyi anlayışlarının qarşılıqlı şərtlənməsi müasir dilçilikdə aksiomatik xarakterli əhəmiyyət kimi nəzərdən keçirilir. O da məlumdur ki, *“konseptual dünya fərdi spesifikasiyaya malikdir və hər bir insanda o, təkrarsızdır. Bununla belə, müəyyən sosial qrupa, eyni dil kollektivinə, eyni bir milli topluma aid olan şəxslərin ətraf aləm konseptuallaşmasında kifayət qədər ortaq cəhətlər mövcuddur. Bu isə öz növbəsində milli spesifikasiyaya haqqında və ya milli-mədəni dünya mənzərəsi ortaqlığından danışmağa imkan verir*”⁴⁹. Bu mənada təsadüfi deyil ki, ailə institutu faktoruna da dil kimliyinin ortaqlığını şərtləndirən faktorlar sırasında ön plana çıxır. Belə ki, eyni bir ailə çərçivəsində formalaşmış şəxsiyyət və dil kimliyi həm eyni bir milli topluma (və deməli, müvafiq olaraq, eyni bir simfonik dil kimliyinə) daxildir.

Digər tərəfdən, eyni bir ailə fərdləri həm də eyni sosial qrupa və cəmiyyətdaxili iyerarxik stratifikasiyadakı eyni sosial zümərə, sinfə aiddir. Bu amillər də eyni ailə fərdlərinin ortaq dil kimliyi göstəricilərinə malik olmasını şərtləndirən faktorlara aid edilə bilər. Bu baxımdan G.İmşevanın dil kimliyinin formalaşmasında rol oynayan amillər sırasında öncüllüyü məhz ailə faktoruna tanınması tam məntiqəməvafiq görünür⁵⁰. Müasir Britaniya ədəbiyyatının iki parlaq və “barışmaz” (ailədaxili münasibətlər səbəbiylə kifayət qədər gərgin münasibətləri olan⁵¹ A.S.Bayett və M.Drebbel bacılarının

⁴⁸ Болотнова, Н.С. Филологический анализ текста: учеб. Пособие / Н.С.Болотнова. 4 е изд. – Москва: Флинта: Наука, – 2009. – с.134

⁴⁹ Кульбаева, Б.Т. Универсальные и национальные особенности языковой картины мира: [Электронный ресурс]. URL: https://kpfu.ru/portal/docs/F_96267520/Kulbaeva.pdf, – p.6

⁵⁰ Оданова, С.А. Елшибаева, Г.К. Изучение проблемы языковой личности в антропоцентрических исследованиях: [Электронный ресурс] // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. Филологические науки, – 2016. № 6, – с.793-796. URL: <https://applied-research.ru/pdf/2016/6-4/9700.pdf>

⁵¹ Stout, M. What Possessed A.S. Byatt?: [Electronic resource] // The New York Times, – 1991, 26 May. URL: <http://movies2.nytimes.com/books/99/06/13/specials/byatt-possessed.html>

yaradıcılığında izlənilən dil kimliklərinin müqayisəli təhlili bu yanaşmanın nə dərəcədə doğru olduğunu əyani şəkildə ortaya qoyur. Hər iki bacının əsərində istər konseptsfera yaxınlığı baxımından, istər eyni presedent fenomen və presedent onimlərin işlənməsi baxımından, istərsə də avtobioqrafik allüziyalar və eyni geştalt dəyərləndirmələrinin yer alması baxımından bacıların ortaq simfonik dil kimliyi ilə yanaşı, ortaq “ailə dil kimliyinə” malik olduğunu söyləmək mümkündür. Konkret olaraq deyə bilərik ki, A.S.Bayett və M.Drebbel yaradıcılıqları əsasında fərdi konseptsferalarda “Teatr”, “Kembriç”, “Təhsil”, “Viktorian epoxa” və s. konseptlər eyni səviyyədə aktualıq kəsb edir.

Doğrudur, yazar bacıların fərqli psixotiplərə malik olması, fərqli həyat yolu və karyera strategiyası izləməsi bu konseptlərin mikrokonseptlər səviyyəsindəki həllində müəyyən fərqləri ortaya qoymaya bilməz. Bununla belə, eyni konseptlərin hər iki yazarın əsərlərindən “qırmızı xətt”lə keçməsi burada məhz ailə kökləri ortaqlığının və şəxsiyyətinin formalaşmasının ilkin mərhələsində eyni ortamın paylaşılmasının həlledici rol oynadığına şübhə yeri qoymur. Həmin ortaq konseptlər sırasında “Teatr” konsepti xüsusilə diqqəti cəlb edir. Onu da qeyd edək ki, teatr mövzusu geniş şəkildə işlənməsi və “Teatr” konseptinə aid leksik və frazeoloji inventarın aktivliyi xüsusilə M.Drebbel yaradıcılığında izlənilir ki, bunun da çox təbii izahı var. Belə ki, gənc yaşlarında teatr aludəçiliyi seçilmiş və ailə üzvlərinin ehtimal etdiyi kimi aktrisa olmağı hədəf alan Marqaret⁵² daha çox “tragik qəhrəmanlar” ('tragic heroines') üzrə “ixtisaslaşmış” və həmin illərdəki səhnə təcrübəsində sonralar Britaniya səhnəsinin ən ulduzlarına çevrilmiş Ian McKellen, Derek Jacobi, Eleanor Bron və Clive Swift kimi (*xatırladaq ki, sonuncu şəxs M.Drebbelin birinci həyat yoldaşı və onun üç övladının atası olmuşdur*) məşhur aktyorlarla çiyin-çiyinə fəaliyyət göstərmişdir. Həmin dövrdən hətta yarım əsr ötməsinə baxmayaraq, M.Drebbel reallaşmamış aktrisalıq karyerasını və Teatrda keçirdiyi illəri böyük

⁵² Drabble, M. Biography: [Electronic resource]. URL: <https://www.enotes.com/topics/margaret-drabble>

sevgi və heyranlıqla xatırlayır ki⁵³, bu da onun həmin geşəltinin “Teatr” konseptinin aktuallığı formatında verbal representasiyasını labüd etməyə bilməzdi. M.Drebblin “The Millstone”, “The Sea Lady” və digər romanlarında “Teatr” konsepti geniş şəkildə işlənmiş və bu konseptə daxil olan leksik vahidlərdən yüksək işlənmə tezliyi ilə istifadə olunmuşdur. Məsələn, yazarın “The Millstone”, “The Sea Lady” romanlarında və eləcə də bacısı A.S. Bayettin yaradıcılığında bu konseptə daxil olan *theatre, actress, dramatic, scene, curtain* və s. terminləri yer verilir və bununla yanaşı, bədii mətnlərdə az təsadüf edilən⁵⁴, sırf teatral peşə-sənət leksikası kimi dəyərləndirilən söz və ifadələrdən də tez-tez istifadə olunur. Onu da qeyd edək ki, hər iki bacının əsərlərində Britaniyanın aşağı təbəqələrinin deyil, daha çox məhz, intellektual elitasının (yüksək səviyyəli ali təhsil almış və bir çox halda hətta elmi dərəcəsi olan şəxslərin), habelə yaradıcı və bohemanın (aktyorların, müğənnilərin, aparıcıların və s.) həyatı işıqlandırılır⁵⁵. Bu da öz növbəsində müvafiq leksik aparatın (yaradıcı elitəni səciyyələndirən) işləkliyini təmin edir.

Müasir Britaniya ədəbiyyatının ən görkəmli qadın nümayəndələrindən olan iki bacı – Antoniya Syuzan Bayett və Marqarett Drebbin bir çox tədqiqatçılar və ədəbiyyat tənqidçiləri tərəfindən müasir milli ədəbiyyatın “yeni dövr Bronte bacıları sayılırlar⁵⁶. Eyni ailədə, eyni

⁵³ Allardice, L. A life in writing: Margaret Drabble: [Electronic resource] // The Guardian, – 2011, 17 Jun. URL: <https://www.theguardian.com/culture/2011/jun/17/life-writing-margaret-drabble-interview>

⁵⁴ Byatt, A.S. The Children's Book: [Electronic resource] / A.S.Byatt. –Chatto & Windus, – 2009. URL: http://royallib.com/book/ByattAS/the_childrens_book.html; p.50; p.354

⁵⁵ Drabble, M. The Sea Lady: / M.Drabble. – Mariner Books; First edition, – 2008, 12 May. p.187; p.202; Drabble, M. The Millstone / M.Drabble. – Penguin Books, – 2010. p.15; Byatt, A.S. The Matisse Stories: [Electronic resource]. / A.S.Byatt. – Chatto & Windus, – 1993 URL: http://royallib.com/book/Byatt_AS/the_matisse_stories.html, p.16; Byatt, A.S. The Children's Book: [Electronic resource] / A.S.Byatt. – Chatto & Windus, – 2009. URL: http://royallib.com/book/Byatt_AS/the_childrens_book.html, p.51.

⁵⁶ Gussow, M. For Mother, No Escape From the Past; A Margaret Drabble Novel Traces Her Family's Dreams And Disappointments: [Electronic resource] // The New York Times, – 2001, 28 May. URL: <https://www.nytimes.com/2001/05/28/books/for-mother-no-escape-past-margaret->

sosial mühitdə və sözsüz ki, eyni milli dil kimliyi çərçivəsində formalaşmış olan iki fərqli təbiətli, fərqli psixotip və temperamentli yazar bacının əsərlərində bir çox ortaq mövzular və həmin ortaq mövzuların leksik-semantik representasiyasında rol oynayan yaxın konsept işlənmələri olduğu kimi, kifayət qədər də fərqli dil mənzərəsi reallaşmaları da yer alır. Belə ki, istər A.S.Bayett, istər M.Drebbel yaradıcılığında feminizm problemi, qadın azadlığı məsələləri, qadın-kişi haqlarının asimmetriyası məsələləri işıqlandırılsa da, A.S.Bayett məsələyə daha mütədil yanaşma nümayiş etdirdiyi halda, M.Drebbel daha kəskin, daha ifşaedici mövqe sərgiləyir. Bu isə öz növbəsində eyni bir “Gender” konseptinin fərqli interpretasiyasına yol açır. Məhz bu cəhət – Bayett və Drebbelin qadın qəhrəmanlarının “fərqli mental və emosional xarakteristika və gender rollarına” malik olması bir çox tədqiqatçıların diqqətindən qaçmamışdır.

Ortaq ilkin mühitdən şaxələnmiş iki yaradıcı dühanın ortaq gender konsepsiyaları və onların hər ikisinin eqlitar gender görüşlərinə malik olması, heç şübhəsiz ki, ailə ortamında formalaşmış dil şəxsiyyəti bünövrəsi ilə şərtlənir. Həmin bünövrə dil şəxsiyyətində yönləndirici faktor kimi, istər A.S.Bayettin, istərsə də M.Drebbelin əsərlərinin konseptsfərasını struktur tərtiblənməsini, yəni mikrokonseptlər, freymlər və freym-ssenarilərin müvafiq nüvə ətrafında cəmlənməsini mümkün etmişdir.

Qabelents, K.Fössler, H.Şteyental, L.Şpitsel və bir çox başqa mütəfəkkirlərin dil və üslub haqqındakı fikirlərini müqayisəli şəkildə təhlil edən G.O.Vinokur yaradıcı şəxsin dil kimliyi ilə bağlı öz müəllif konsepsiyasını ortaya qoymağa müvəffəq olmuşdur. “*Əgər tərcümeyi-halın bilavasitə şəxsiyyətə aidliyini, o cümlədən də məşhur şəxsə aidliyini nəzərə alsaq, biz, niyə individuallığı və bu individuallığın dildəki təzahür formalarını tərcümeyi-hal vasitəsilə öyrənməməliyik*” – deyə tam məntiqi sual verən G.Vinokura görə, yaradıcı şəxsin dilində “*omun şəxsiyyətinin əlamətləri, bütün həyəcan və sarsıntılarını, bütünlüklən addımların məcmusu olaraq, onun şəxsi*

drabble-novel-traces-her-family-s-dreams.html; Creighton, J.V. Sisterly Symbiosis: Margaret Drabble's “The Waterfall” and A.S.Byatt's “The Game” // Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal, – 1987. Vol. 20, No. 1(Winter), – p. 15-29.

həyatının tarixçəsi”⁵⁷ əks olunur. Məhz, tərcümeyi-hal müəllifin fərdi üslubundakı bu və ya digər ifadələrin (söhbət okkazonal ifadələrdən, müəllif frazeologizmlərindən gedir. – B.M.) təhlilinin, onların altsemantikasının izahının bilavasitə tərcümeyi-hal işığında mümkün ola biləcəyini vurğulayan dilçi müəllifin – şair və ya yazıçının dilinin, üslubunun son nəticədə elə tərcümeyi-halla çulğışmış şəkildə ortaya çıxdığını qeyd etmişdir.

Məşhur rus yazıçısı S.Dovlatovun dil şəxsiyyətini araşdırmış dilçilər onun əsərlərinin dilinin Dovlatovun psixoloji tip özəlliklərini ortaya qoyduğunu təsbit etmişlər. Yazıçının dil kimliyinin təhlili onun Yunq dixotomiyalarına görə, ekstravert təbiətli olmasını⁵⁸, ekspressivliyə, paradoksallığa, təzadlılığa, habelə formal cəhətdən absurdluğa meyilli şəxsiyyət strategiyası izləməsini⁵⁹ söyləməyə imkan vermişdir. Bu mənada, yazıçının dilinin tədqiqinin eyni zamanda onun (müəllifin) “ruhuna”, “daxili aləminə” nəzər salmağa kömək etdiyini önə sürən G.O.Vinokurun yanaşması ilə razılaşmaq mümkün deyil. Bədii mətnin dili və yazıçı şəxsiyyəti arasında ciddi qarşılıqlı şərtlənmənin olduğunu vurğulayan dilçi bu korrelyasiyanın araşdırılması məqsədilə iki növ tədqiqat üsulunun məqsədamüvafiqliyini qeyd edir: 1) müəllifdən dilə doğru (yəni, dilin müəllifin “tərcümeyi-halın proyeksiyasında” izlənməsi); 2) dildən yazıçıya doğru (yəni, müəllifin psixologiyasının açılması məqsədilə aparılan təhlil)⁶⁰.

Dil kimliyi nəzəriyyəsi sahəsində yeni nəsil araşdırmaçılar sələflərinin fikirlərinin ümumiləşdirməsindən faydalanmaqla daha yeni təhlil yanaşmaları təklif edirlər. Belə ki, “yazıçını (şairi və/ və ya ədəbi) yüksək səviyyədə dil kompetensiyasına malik şəxs” kimi

⁵⁷ Винокур, Г.О. Об изучении языка литературных произведений. // – Москва: Наука, Филологические исследования: Лингвистика и поэтика. –1990. – с. 120-121.

⁵⁸ Хлупина, М.А. Особенности языковой личности С.Д.Довлатова: / автореферат дисс. канд. филол. наук / – Москва, 2015. – с.11-13

⁵⁹ Букирева, Т.А. Аспекты языковой игры: аномальность и парадоксальность языковой личности С.Довлатова: / автореферат дисс. канд. филол. наук / – Краснодар, 2000. – с.15

⁶⁰ Винокур, Г.О. Об изучении языка литературных произведений. // – М.: Наука, Филологические исследования: Лингвистика и поэтика. –1990. – с. 120-121.

dəyərləndirən Y.V.Kravsova onun (yaradıcı şəxsin – B.M.) ətraf gerçəkliyi xüsusi formada, yəni sırf ona xas olan, onun üçün xarakterik olan formatda qavrayan və hiss edən və bunu “nəsr və (/və ya) nəzm qəlibli söz sənətində ifadə edə bilən” dil kimliyi olaraq səciyyələndirir. Dilçiyə görə, “*bədii mətnin yaradılması həmişə yaradıcı şəxsin, müəllifin dil kimliyi ilə determinə edilir (təyin edilir, yönləndirilir), hansı ki, həmin mətnə söz vasitəsilə eksplisit və ya məzmun – konseptual informasiya və ya müəyyən assosiativ komplekslər vasitəsilə implisit şəkildə ifadə tapa bilir*”⁶¹. Dilçinin fikirlərilə razılaşaraq, bu yanaşmanı dissertasiya işində real dil kimliklərinin reallaşma faktları əsasında əyani olaraq təqdimatını vermişik.

Dil kimliyində gender asimmetrikliliyinin inikası və müvafiq kommunikasiya strategiyalarının seçimi məsələlərinin araşdırıldığı bölümdə qeyd olunur ki, dil kimliyi bu və ya digər dil daşıyıcısının fərdi psixoemosional, sosial özəllikləri ilə yanaşı, onun cinsinin təbii və sosial şərtliliklərindən qaynaqlanan xüsusiyyətlərlə də zənginləşir. Sonuncular femin və maskulin təbiətli olmaq üzrə (gender diferensiallığının təsiri ilə) labüd şəkildə fərqləndirilir. Bu fərqlilik özünün fərdlərin sərgilədikləri kommunikasiya strategiyalarında da aydın şəkildə büruzə verir. Kommunikasiya strategiyaları və ümumilikdə, fərdin dil mənzərəsi milli və universal gender fərqliliyi prinsiplərilə şərtlənir ki, bu da digər faktorlarla yanaşı, gender asimmetrikliliyi amilinin də təsirini qaçılmaz edir.

Gender asimmetrikliliyinin köklərinin qədim dövrlərə gedib çıxdığına diqqət çəkən tədqiqatçılar üçüncü minillikdə, “postmodern kapitalizimin” hakim kəsildiyi bir mərhələdə hələ də bu problemin çözümlə bilməməsinin paradoksallığını xüsusilə vurğulayırlar⁶². E.Pauelz ingilis, alman, fransız, italyan, Holland və ispan dilində çox sayda ifadələrin müqayisəli təhlilini apararaq belə nəticəyə gəlmişdir ki, bütün qeyd edilən dillərə cins haqqında stereotipikləşmiş yanaş-

⁶¹ Кравцова, Ю.В. Проблемы и перспективы исследования языковой личности писателя // Научный часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 9: Сучасні тенденції розвитку мов., – 2015. № 12, – с. 109-116..

⁶² Alvanoudi, A. Gender, Language and a Lipstick: Creating Cultural Change in a World of Paradoxes: [Electronic resource] // Humanities, – 2018. 7, 87, – p.10. URL: <https://www.mdpi.com/2076-0787/7/3/87/pdf>

malar, müvafiq metaforik keçidlər, habelə qadının nitqdə, ünsiyyətdə “gözəgörünməzliyi”, arxa plana atılması, qadının statusunun kişiyə bağlı şəkildə dəyərləndirilməsi, qadının asılı vəziyyətdə olması və s. bu kimi durumların verbal reprezentasiyası xarakterikdir⁶³.

“İngilis linqvokulturologiyasında gender” problemini araşdırmış tədqiqatçılar bu dil mühitində gender asimmetrikliliyin obyektiv və subyektiv şərtlənmələrinin olduğuna diqqət çəkmişlər. Müəlliflər P.Fişman, U.Labov, P.Tracila və başqalarının təcrübi araşdırmalarına istinadən qeyd edirlər ki, qadınlar ünsiyyət prosesində öz təbii xüsusiyyətlərindən dolayı, daha anlayışlı, kontakta getməyə meylli, söhbətin axarına uyğunlaşmağı bacaran, daha formal, daha nəzakətli, daha emosional çalarlı kommunikasiya strategiyası sərgiləyirlər. R.Lakoff hətta bu xüsusiyyətlərdən bəzisinin (məsələn, nəzakətliyin) cəmiyyətdə qadının asılı mövqedə olması, bu səbəbdən də özünə inamının zəif olması ilə şərtləndiyini vurğulamışdır⁶⁴. Başqa sözlə desək, qadınların ünsiyyət prosesində daha az təşəbbüskar, daha adaptasiya strategiyalı (söhbətin məğzini yönləndirən deyil, məhz əksər hallarda söhbətin axarına uyğunlaşa bilən) kommunikasiya verdişləri sərgiləyə bilir ki, bu da ilk növbədə, cəmiyyətdə formalaşmış femin və maskulin kommunikasiya strategiyaları stereotipləri ilə bağlıdır. Ə.Babayevanın “İnsana insan gərəkdir” və M.Drebblin “Dəyirman daşı” əsərlərinin baş qəhrəmanlarının kommunikasiya strategiyalarının müqayisəli təhlili burada P.Fişman, U.Labov və başqalarının təcrübi araşdırmalarda izlədikləri gender asimmetrikliliyini eynilə əks etdirir. Belə ki, hər iki qadın qəhrəman qadının münasibətlərin gedişatını yönləndirmə prioritetinin kişilərə məxsus olduğundan, onlar bir çox halda öz fikirlərini, emosiya və intensiyalarını implisit şəkildə ifadə edirlər və ya ümumiyyətlə, həmin fikir, emosiya və intensiyalar oxucuya daxili təhkiyə formatında çatdırılır. M.Drebblin adı çəkilən romanında təhkiyəçi baş qəhrəmanın avtoaqressiya formatında səsləndirilən fikirləri məhz özünəinamsızlıq məqamı ilə şərtlənir. Rozamund sevdiyi şəxsin

⁶³ Pauwels, A. *Women Changing Language*. Longman. / A.Pauwels. *Women Changing Language*. – London – New York: Longman, – 1998. – p.157

⁶⁴ Гриценко, Е.С. *Гендер в английской лингвокультуре* / Е.С.Гриценко, А.О.Лалетина, М.В.Сергеева. – Нижний Новгород: НГЛУ, – 2008. – с.18

kommunikasiya təşəbbüsslüyün günahını qarşı tərəfdə deyil, özündə axtarır. Dil kimliyi nəzəriyyəsi aspektində 700 nəfər “Yazılı mətn müəllifinin avtoaqressiya davranışına meylliliyinin diaqnostikasi”nı aparmış O.V.Zaqovorskaya və həmkarları qeyd edirlər ki, verilmiş mətnlərin “Frayburq çoxfaktorlu şəxsi sorğu” anketinə görə təhlili müxtəlif növ (“spontan aqressiya”, “depressiv aqressiya”, “emosional labillik” və s.) avtoaqressiya faktlarını izləməyə imkan vermişdi⁶⁵. Onu da qeyd edək ki, “Dil kimliyi: linqvistik və psixolinqvistik aspektlər” adlı araşdırmasında Y.M.Zaloqina, tam haqlı olaraq, emosional labillik məqamını dil şəxsiyyətini səciyyələndirən aparıcı özəlliklər sırasında nəzərdən keçirmişdi⁶⁶. Rozamundun avtoaqressiyası məhz emosional labilliyin təzahür forması kimi meydana çıxıb dayanıqlılığı ilə seçilməyən psixikanın özünü sakitləşdirmək, ovundurucu, (özünü) aldadıcı bəhanələrlə qarşı tərəfə bəraət qazandırmaq taktikasını nümayiş etdirir və bunun əksi kimi özünü günahlandırmaq tendensiyasını izləyir.

İlk baxışdan paradoksal olsa da, Ə.Cəfərzadə kimi əsərlərində (süjet və fabula səviyyəsində) qadın gücünü vəsf edən, qadının mənəvi paklıq və yüksəkliyinin tərənnümçüsü olan bir yazıçı, qadın yazıçı özü də bu gender asimmetriyasının izlərini daşıyan metafora və assosiasiyalara müraciət edir. Belə ki, Ə.Cəfərzadə öz qadın qəhrəmanlarının toplumdakı uğurlarını əyani şəkildə göstərmək üçün onları, maskulin dəyərlər sistemi aspektində əhəmiyyətli sayıla biləcək özəlliklərlə mükafatlandırırlar. Belə ki, Ə.Cəfərzadənin “Bakı-1501” romanının baş qadın qəhrəmanı Bibixanım – Sultanım xanım qaynanası və qaynatasının (Şirvan şahının və xanımının) rəğbətini qazanmaq üçün “*ər ürəkli, mərdanə qəlbli vətən igidlərindən*” (yəni, kişilərdən – B.M.) *seçilməyən*” bir qadına çevrilməli olur və yalnız bu zaman “*tez-tez gənc döyüşçü paltarını geymiş Sultanım xanım*” həyat yoldaşı ilə “*atlanıb, ... gözlərdən iraq*

⁶⁵ Загоровская, О.В., Литвинова, Т.А., Литвинова, О.А. Диагностирование склонности автора письменного текста к аутоагрессивному поведению:// Вестник ВГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2015. № 3, – с.100.

⁶⁶ Залогина, Е.М. Языковая личность: лингвистический и психологический аспекты: /автореферат дисс.канд.филол. наук / – Санкт-Петербург, 2004. –с.17

bir yerdə onunla *ox atıb, qılinc oynadıb, at çapdıqdan*” sonra saray əyanlarının təqdir və hörmətini qazanmış olur. Digər nümunələrə diqqət edək: – *“Allah bilər bu arvad xeylağlarının işini. Onlarınkı nağıldı, vallah!; – Olar dəəə... Dava arvad işi deyil axı, ay balam”*⁶⁷; *“– Axı anam-bacım, dava-şava kişi işidi. Sən, zənən xeylağı, onun qibleyi-aləm olub-olmadığını nə bilirsən?”*⁶⁸. Göründüyü kimi, Ə.Cəfərzadə dolayısı ilə dilimizdəki gender stereotiplərini ifşa edən dialoji nitq nümunələri ortaya qoyur. Yazıcının dilində bir çox hallarda *“arvad”* sözü neqativ konnotasiya daşıyan metafora kimi işlədilir. Belə ki, həyat yoldaşını döyüşə yola salan Sultanımın ərinin dilindən bu stereotipik yanaşmanın ən bariz formasını izləmiş oluruq: *“– Sən də? Sultanım, sən da arvadlara dönürsən nədi? Bu nəm neyçündür?”*⁶⁹. *“Arvada dönmək”* frazeoloji vahidinin peyorativ anlamı heç şübhə doğurmur. Özü qadın olan yazarın bu metaforik keçid seçimi heç şübhəsiz ki, *“arvadsifət”* sözünü təhqir sayır ((məsələn: *“Qoy bu uşaqşifət, arvadsifət şahzadənin bağır-öfkəsi partlasın, daha yaxşı!”*⁷⁰). Maraqlıdır ki, Ə.Cəfərzadənin elə özü də bəzən gender asimmetrikliliyini ifşa etməyə cəhd edir. *“...Mən səni ər ürəkli, mərdanə qəlbli vətən igidlərindən seçmirəm. Onların birisən, göyərçinim, qumrum mənim! Sultanım xanımın yaş kirpikləri sayrışdı, gözlərində birər ulduz sayrışdı. – Bu “mərdanə” ilə “göyərçin” sözləri tutmadı”*⁷¹. Burada biz, L.Vitgenşteynin təsbit etdiyi və sonralar dil kimliyi nəzəriyyəsi çərçivəsində tədqiq edilən “dil oyunu” faktı ilə qarşılaşırıq.

“Yaradıcı şəxsin dil kimliyinin psixo-emosional və koqnitiv spesifik fərqliliyi, qavrama kanalları əsasında şərtlənməsi (Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazarlarının əsərlərinin dilinə istinadən)” adlanan III fəsildə ilk olaraq, *“Dil kimliyi və Yunq dixotomiyaları: İntroversiyanın linqvistik reprezentasiya mexanizmləri”* mövzusunda təhlillər aparılır. Müasir dilçilik tədqiqatları dil kimliyi nəzəriyyəsinin K.Q.Yunq dixotomiyalarından,

⁶⁷ Cəfərzadə, Ə.M. Bakı-1501: [Elektron resurs]. URL:https://media.turuz.com s.205

⁶⁸ Yəne orada, s.172

⁶⁹ Cəfərzadə, Ə.M. Bakı-1501: [Elektron resurs]. URL:https://media.turuz.com s.146

⁷⁰ Yəne orada, s.167

⁷¹ Yəne orada, s.146

habelə A.Auqustinaviçyutenin Yunq dixotomiyalar əsasında nəşət tapmış sosionik tipologiyasından yararlanmasının labüdlüyünü və qaçılmazlığını çox sayda təcrübi və nəzəri araşdırmalarla sübut etmişdir. Dilçilər hər bir psixoloji və sosionik tipin arxasında təkcə psixo-emosional və mental fərqliliklərin deyil, eləcə də şəxsiyyətin dil-nitq fərqliliklərinin də yer aldığını və bu fərqlərin ciddi səbəb-nəticə əlaqələri ilə qarşılıqlı bağlılığa malik olduğunu qeyd edirlər⁷². Başqa sözlə desək, bu və ya digər dil şəxsiyyəti introvert və ya ekstravert olduğu üçün müvafiq formatda öz dil şəxsiyyətini nümayiş etdirir. Digər tərəfdən, dil şəxsiyyətinin daşıyıcısının hansı psixotipə məxsus olduğunu məhz, dinləməklə təsbit etmək mümkündür.

Müasir dilçilik araşdırmaları psixoloji tiplərin dil kimliyinə təsirini öyrənməklə bərabər, həmin tipoloji qarşılaşdırmaların ortaya qoyduğu fərqliliklərin müxtəlif dil səviyyələrindəki təzahür formalarını araşdırırlar⁷³. Konkret olaraq, introvert və ekstravert təbiətli insanların ətraf aləmdən gələn informasiyanı mənimsəmə prosesindəki assosiativlik sahəsinin modelləşdirməsi ilə bağlı təcrübi araşdırmalar onu müəyyənləşdirmişdir ki, birincilərin assosiativ “dairələrinin” daha dərin və çoxlaylı olduğu halda, ekstravertlərin assosiativlik “dairələri” daha geniş və daha dayaz olurlar⁷⁴. Başqa sözlə desək, introvertlər bir obyektin assosiasiyalarında təxəyyülünün törədici funksiyasına xitab etsələr də, ekstravertlər digər assosiasiyalara keçidə köklənmiş olurlar. Bu baxımdan, Rozamundun avtonarrativinin bəzi hallarda affirmasiya təəssüratı yaratmasını və ya onun öz refleksiyanı bir obyektədən digər obyektə yönləndirməsində çətinlik çəkməsinin səbəbləri tam aydın görünür.

⁷² Голев, Н.Д., Кузнецова, А.В. Лингвосоционическое моделирование экстравертного и интровертного типов языковой личности: // Вестник КемГУ (Филология), – 2009. № 3, – с.95-98.

⁷³ Загорко, С.В. Эмоционально-оценочный компонент значения слова (по материалам ассоциативного эксперимента с интровертами и экстравертами: // Вестник ЧелГУ, – 2009. № 5 (143), – с.25-27; Хан, Н.А. Особенности компрессии репродуцированного текста в зависимости от психологических характеристик говорящего // Вестник СПбГУ. Сер. 9, – 2011. Вып. 1, – с.147-151

⁷⁴ Богословская, И.В. Моделирование ассоциативного поля экстравертов и интровертов: результаты психолингвистического эксперимента: // – Челябинск: Вестник ЧелГУ, – 2011. №11 (226), – с.25-28

“İntrovertin verbal dünyagörüşü: dünya mənzərəsi” adlı məqaləsində M.V.Lyapon bu növ informasiya metabolizminə malik yaradıcı fərdlər üçün izafi izahlılıq, “*denotat ətrafında gəzişmələr*”, habelə daxili impulsun ifadəsinə xüsusi yer verilməsilə səciyyələndiyini, mətndə bilavasitə introvert müəllifin daxili hiss-həyəcanlarının ifadəsinin xüsusi çəkiyə malik olduğunu vurğulamışdır⁷⁵. İntrovert dil kimliyinə malik M.Drebblin eynilə introvert təbiətə malik baş qəhrəmanın “denotat ətrafında gəzişmələrinə” diqqət edək: *It was upon George that the whole delicate unnatural system was wrecked. Dear George, lovely George, kind and camp and unpretentious George*⁷⁶. Daxili təhkiyə az qala affirmasiya formatında gerçəkləşdirilirdi ki, bu zaman həmin qəbildən avtonarrativ mətnlərdə antroponimlərdən heç bir produsivlik (fikir emalı) olmadan və ya heç bir təsvirə yer verilmədən, sadəcə olaraq, situativ ekspressiyanın ifadəsi üçün təkrar-təkrar istifadə edilir.

“*Dil kimliyi və koqnitiv dissonans (M.Drebblin əsərlərinin dili əsasında)*” adlanan bölümdə qeyd edilir ki, “avtonarrativ” şəxsin özü haqqındakı təhkiyəsidir, danışdıqlarıdır. İndivid məhz, xatirələri sayəsində, habelə bu günü haqqında verdiyi məlumatlar əsasında öz “identiklik tarixini” verbal şəkildə ifadə edə bilir. Bu zaman fərd həm özünün özü haqqındakı real təəssüratını, həm arzuolunan pozitiv qiymətləndirməsini, həm də ətraf aləmdə onun haqqındakı yaranmış obrazın ifadəsinə yer verir⁷⁷. Rozamund Stessinin avtonarrativi istər özünün leksik inventarı, istər semantik altstrukturu, istərsə də allüzial fonu baxımından onun real kimliyini inikas etdirir. Bu obrazın müəllifin alter-eqosu kimi nəzərdən keçirilə biləcəyi gerçəkliyini xatırlasaq, bu zaman əminliklə demək olar ki, Rozamundun avtonarrativində Drebblin zövq və dəyərlərinin əks-sədasının “eşidilməsi” tam məntiqəmuvafiq görünür. Xatırladaq ki, Viktorian epoxanın dəyərləri erkən çağlarında Drebblin şüuraltına, onun

⁷⁵ Ляпон, М.В. Картина мира: языковое видение интроверта // (отв. ред. Л.П.Крысин) – Москва: Азбуковник, Русский язык сегодня: сб. статей, – 2000. Вып. 1, – с. 199-207

⁷⁶ Drabble, M. The Millstone / M.Drabble. – Penguin Books, – 2010. – p. 15

⁷⁷ Murray, K. The Construction of Identity in the Narratives of Romance and Comedy // Texts of Identity / K.Murray. – L.: Sage, – 1989. – p. 200

davranış kodeksi və dəyərlər sisteminə elə dərindən hopdurulmuşdur ki, bəzi tədqiqatçılar onun zamanla baxımından müasir yazıçı olmasına rəğmən, ruhu və həyata baxış bucağı baxımından Viktorian mərhələyə aid olduğunu (*Though Drabble is a contemporary novelist, many of her views are Victorian.*) iddia edirlər⁷⁸. Bu məqam Drebbin alter-egosu (Rozamund) tərəfindən müvafiq şəkildə etiraf edilir: “*But being at heart a Victorian, I paid the Victorian penalty*”⁷⁹. Viktoriyanın hakimiyyət illərinə dair aidliyi ifadə edən Victorian sifəti intensivliklə, eyni kontekstdə iki dəfə işlədilməsi istər süjet xətti baxımından, istərsə də Rozamundun dil kimliyi və eləcə də alter-egosunu əks etdirdiyi müəllifin dil kimliyi baxımından tam məntiqəməvafiq görünür. Xatırladaq ki, Rozamundun “*Victorian penalty*” olaraq apardığı metaforik səciyyələndirmə onun əks cins nümayəndələri lə qura bilmədiyi münasibətləri ilə bağlı idi. Burada da məhz, “*Victorian penalty*” ifadəsi də təsadüfi seçilməyib. Belə ki, həmin ifadənin tarixi-sosial “şaqli kontekstinə” varsaq, onu müəyyənləşdirmiş olanıq ki, 1877-1914-cü illərdə aparılmış ədliyyə islahatlarına qədər Viktorian məhkəmə sisteminin cəza tədbirləri kifayət qədər sərt və amansız idi⁸⁰. Maraqlıdır ki, bu ifadənin yer aldığı mikromətn baş qəhrəmanın koqnitiv dissonansını aydın şəkildə bürüzə verir. *Twentieth-century crime* və *Victorian penalty*; habelə *being a child of the age* və *being at heart a Victorian* ifadələrinin qarşılaşdırması heç şübhəsiz ki, burada koqnitiv dissonansın verbal representasiyasını təsbit etməyə imkan verir. Xatırladaq ki, görkəmli ABŞ psixoloqu Leon Festinger tərəfindən irəli sürülmüş koqnitiv dissonans nəzəriyyəsi insanın iki bir-birinə zidd intensiya vəziyyətini ortaya qoyması, iki əks fikir və mülahizənin, təsəvvürün bir arada, eyni bir kontekstdə hiss etməsi və ya ifadə etməsi ilə bağlıdır⁸¹.

⁷⁸ Tapaswi, S. *Feminine Sensibility in the Novels of Margaret Drabble an Interpretation and Evaluation: [Electronic resource] / S.Taraswi. – London: Atlantic, – 2004. – p.105.*

⁷⁹ Drabble, M. *The Millstone / M.Drabble. – Penguin Books, – 2010. – p. 13*

⁸⁰ Victorian era. Crime, police and prisons: [Electronic resource]. URL: http://hitchhikersgui.de/Victorian_period

⁸¹ Когнитивный диссонанс // Популярная психологическая энциклопедия: [Электронный ресурс] / – Москва: Эксмо. С.С.Степанов, – 2005. URL: <https://psychology.academic.ru/6641/%D0%9A%D0%9E%D0%93%D0%9>

Koqnitiv dissonansın verbal representasiya formatları və mexanizmlərini araşdırmış dilçilər onun ən əyani şəkildə dil şəxsiyyətinin verbal-semantik səviyyəsində təzahür tapdığını vurğulayırlar⁸². Konkret olaraq, M.Drebblin adıçəkilən romanında ifadə tapmış koqnitiv dissonans faktlarına gəlincə, daha dəqiq desək, bu hadisənin verbal representasiya formalarına gəlincə, onu deyə bilərik ki, bunlar özlüyündə iki qrupda fərqləndirilə bilərlər: 1) avtonarrativ müəllifinin fərqinə vardığı koqnitiv dissonanslıq situasiyası, 2) avtonarrativ müəllifinin özünün fərqinə varmadan təhtəşüuri olaraq, ifadə etdiyi koqnitiv dissonanslıq situasiyaları.

“T.Morrison və E.Uokerin dil kimliyi və semantik triggerlər (afroamerikan identikliyi kontekstində)” adlanan bölümdə afroamerikan identikliyə malik olan bu qadın yazarların idiolektində təzahür tapmış bəzi leksik vahid və ifadələrin bilavasitə həmin müəlliflərin daşıyıcısı olduqları simfonik dil kimliyinin əsas konseptlərinə trigger-göndərmə səciyyəsi daşması faktı təsbit edilir. Məlum olduğuna görə, müasir koqnitiv dilçiliyin əsas anlayışlarından sayılan semantik triggerlər mahiyyət etibarilə “bir skriptdən digərinə keçidi”⁸³, habelə “lazımi obraza “yönləndirə bilən” assosiasiyalar “tətiyi”⁸⁴ əhatə edir. T.Morrison və E.Uokerin dil kimliyi üçün səciyyəvi olan əsas skript-platförmalar sırasında heç şübhəsiz ki, bilavasitə onların afroamerikan identikliyi ilə bağlı olan skriptlər öncüllük təşkil edir. Təsadüfi deyil ki, hər iki yazarın dilində irqi ayrı-seçkiliklə bağlı olan konseptlərin cəmləşdiyi skriptlərə “göndərmə”mələr, mental-assosiativ “körpü” rolunu təşkil edən

⁸² Дроздова, Т.В. Когнитивный диссонанс как лингвистическая проблема: на материале английского языка: / автореферат дисс. филол. наук / – Белгород, 2011. – с.12

⁸³ Пашкова, Е.А. Языковые и социокультурные особенности песенного дискурса (на материале русского и английского языков): [Электронный ресурс] // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. Сер. : Гуманитарные науки. – Москва, 2018. – № 9/2. – С. 129-135. URL: <http://www.nauteh-journal.ru/files/7b44c3c3-73e0-4186-96c5-9c4440c30b29>.

⁸⁴ Баранов, А.Н. Против «разложения смысла»: узнавание в семантике идиом // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. По материалам международной конференции Диалог – 2008. – Москва: – 2008, Вып. 7 (14), – с. 39-44

semantik triggerlər yüksək işlənmə tezliyi və geniş funksional spektri ilə seçilir. T.Morrisonun “The bluest eye” romanının adı məhz həmin semantik triggerə istinad edir və bu romanda adı çəkilən semantik triggerdən, yəni *blue eyes* ifadəsindən 30 dəfə istifadə edilmişdi.

Məlumdur ki, ABŞ ərazisində məskunlaşmış afroamerikanlar uzun onilliklər boyu, yəni quldarlığın aradan qaldırıldığı dövrə qədər ağdərili insanlara iyerarxik sıralamada özlərindən daha üstün olan şəxslər kimi yanaşırdılar. Bu səbəbdən də anqlosaks görünüşü, və sözsüz ki, bu görünüşün ən səciyyəvi cəhətlərindən sayılan mavigözlülük afroamerikan dünya mənzərəsində bir növ “seçkinlik, üstünlük, imtiyazlılıq, əlahiddə mövqe sahibliyi” anlamlarını simvolizə edir. Yəni, “mavi gözlər” mental assosiativlik yaratmaqla “komfortlu, imtiyazlı, lüks həyat şərtlərilə zəngin yaşam” tablo-skrininə keçidi ifadə edir: “*A picture of little Mary Jane, for whom the candy is named. Smiling white face. Blond hair in gentle disarray, blue eyes looking at her out of a world of clean comfort.*”⁸⁵

Göründüyü kimi, *the blue eye* ifadəsi sadəcə fiziki özəlliyin, yəni göz rənginin təsvirinə xidmət edən söz birləşməsi deyil. Təqdim olunan iqtibasda, T.Morrisonun ifadə etdiyi kimi, *the blue eye* fərqli skrinə, “*rahat, komfortlu “ağdərili” lüks həyatına*” yönləndirmə, “göndərmə” rolunu oynayan semantik trigger funksiyasında istifadə olunur. Məhz, bu səbəbdəndir ki, “mavigözlülük” “*The bluest eye*” romanının baş qəhrəmanı olan balaca Pekola üçün “Fiks ideyası” mövqeyində çıxış edir. Məlumdur ki, “Fiks ideyası” – üstün dəyərliliyə, arzu, məqsəd, arzu və ya hədəfdir.

Növbəti bölümdə bilinçvəmlilik faktorunun yazıçının dil kimliyinə təsiri və bu təsirin bədii mətnlərdəki inikası araşdırılır. Y.N.Karaulovun da qeyd etdiyi kimi, bilinçvəmlilik (ikidilli) dil şəxsiyyəti (və ya bilinçvistik mühitdə formalaşmış dil şəxsiyyəti) monoliçvəmdən fərqli olaraq, digər dillərdən də alınmalar üçün açıq olur⁸⁶. Bunu əyani şəkildə Ə.Babayevanın əsərlərinin dilində yer alan

⁸⁵ Morrison, T. The Bluest Eye: [Electronic resource]. URL: http://royallib.ru/book/morrison_toni/The_Bluest_Eye.html, – p.24

⁸⁶ Караулов, Ю.Н. Русский язык и языковая личность. / Ю.Н.Караулов. Изд. 7-е. – Москва: Издательство ЛКИ, – 2010. – с. 64

rus mənşəli varvarizmlərin timsalında izləmək olar⁸⁷. Heç şübhəsiz ki, toplumun novator nümayəndələri öz dil kimlikləri ilə müsbət və hətta bəzi hallarda mənfi yönlü nümunə olmaqla həmin simfonik dil kimliyini az və ya çox dərəcədə təsirə məruz qoya, onu (yəni, milli dil kimliyini) “qıdalandıra” bilərlər. Lakin bu fakt “*dil şəxsiyyətinin həmin fərdin etnokulturoloji və milli özəllikləri ilə sıx və bölünməz şəkildə çulğaşması*”⁸⁸ gerçəkliyinə zərrə qədər də kölgə salmır. Dilə təsir etmək qüdrətinə malik olan həmin novator şəxslər sırasında qələm sahiblərin xüsusi imtiyazlı zümrə təşkil etdiyini söyləsək, düşünürük ki, heç də yanılmazıq. Lakin onların da yaradıcılıq dilinin dil kimliyi nəzəriyyəsi aspektində təhlili burada simfonik dil kimliyinin ən az milli dil kimliyi səviyyəsində təzahür tapma bildiyini iddia etməyə əsas verir. Dil kimliyinin representasiyasında (verbal ifadəsində) etnolinqvistik və etnokulturoloji mahiyyətli söz-kodların, həmçinin də ifadələrin yer alması məhz, haqqında bəhs etdiyimiz simbiozun (yəni, fərdi dil kimliyi və toplumsal dil kimliyi simbiozunun) mövcudluğunu əyani şəkildə ortaya qoyur.

Müqayisə üçün qeyd edək ki, yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən sayılan Ələviyyə Babayevanın dil kimliyi də bilavasitə onun aid olduğu makrosimfonik və mikrosimfonik dil kimliyinin özəlliklərini ifadə etməkdədir. Belə ki, yazar 1) Azərbaycan dilinin daşıyıcısı olması etibarilə bu dilin ortaqlığına əsaslanan makrosimfonik dil kimliyinə malik olmaqla bərabər, 2) Bakı ziyalısı statusunda Bakı mikrosimfonik dil kimliyinin daşıyıcısı kimi çıxış edir. Başqa sözlə, desək, Ə.Babayevanın yaradıcılığında bir fərd olaraq bilavasitə müəllifin özünün psixotipini əks etdirən yaradıcı dil kimliyindən başqa, onun milli (Azərbaycan) və lokal sosial-etnokulturoloji (Bakı) dil kimliklərinin ifadəsini izləmək olar. Sonuncu məqam Ə.Babayevanın şəxsiyyət kimi formalaşma dövründə, habelə onun aktiv yaradıcı fəaliyyəti mərhələsində (konkret olaraq, XX əsrin 40-90-cı illəri) Bakı şəhərinin bilinqval statusu ilə

⁸⁷ Babayeva, Ə. Haradasan dost, harada... / Ə.Babayeva. – Bakı: “Gənclik”, – 1977. – s.47; s.242; s.276; s.260; s.318.

⁸⁸ Караулов, Ю.Н. Русская языковая личность: интегративный аспект в условиях межкультурных коммуникаций. Учебное пособие / Ю.Н.Караулов, Н.Л.Чулкина – Москва, – 2008. – с.46

əlaqədardır. Bilavasitə dil şəxsiyyətinin, yəni konkret bir fərdin bilinqvem kimi təbiəti ilə bağlı N.Kodinın təcrübi araşdırmalarının nəticələrini məqbul hesab edə bilərik. Belə ki, dilçiyə görə, dil kimliyinin bilinqvizmi yalnız o zaman təsbit edilə bilər ki, o, hər iki dil daşıyıcılarının minisosiumunda (çevrəsində) “özünükü” kimi qavranılmaqla heç bir dil baryeri ilə qarşılaşmaz⁸⁹.

Bilinqvem dil kimliyinin bədii mətndə ifadəsini növbəti bölümdəki araşdırma obyektimizdə – Ə.Cəfərzadənin əsərlərinin dili əsasında da izləyə bilərik. Xatırladaq ki, Ə.Cəfərzadə özü poliqlot olmaqla bərabər Azərbaycan-fars bilinqvistik mühitində böyüyüb formalaşmış və eləcə də “Qurani-Kərim”i mütaliə etmək imkanına malik olmuşdur. Ə.Cəfərzadə yaradıcılığındakı ərəb-fars “müdaxilələri” həm söz, söz birləşməsi səviyyəsində, həm də bütöv fikir, ifadə iqtibası və ya ərəb və ya farsdilli mətndən müvafiq kontekstə uyğun şəkildə intertekstem kimi istifadə edilməsinə imkan yaratmışdır⁹⁰.

“Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazarların dil kimliyində dialektizmlərin idiolekt səciyyətləndirməsindəki rolu” adlanan **IV fəsil** çərçivəsində qeyd edilir ki, T.Morrison və E.Uoker afroamerikan dialektinin spesifik cəhətlərini öz dil kimliklərində dolğun şəkildə representasiya etməyə müvəffəq olmuşlar. Belə ki, onların əsərlərində Black English üçün xarakterik olan qrammatik ixtisarlara (məs.: *to be* feilinin ixtisarı), qısaltma və birikmələrə (*give me > gimme; let me > lemme; gonna (<going to ; kind of > kinda)*), səs əvəzlənmələrinə, digər fonetik hadisələrə (aferez: *about > bout; them > 'em*) geniş şəkildə yer verilmişdir.

Eləcə də Azərbaycan yazarlarından Ə.Babəyevanın dil kimliyi Bakı şivəsinin, Ə.Cəfərzadənin dil kimliyi isə Şamaxı-Şirvan şivəsinin ciddi təsirinə məruz qalmışdır. Maraqlıdır ki, tarixi romanlar ustası olan Ə.Cəfərzadə Şamaxı bölgəsinə aid olan əsərlərində dialektizmlərin sayəsində tarixin və bölgənin autentik abu-havasını təqdim edə bildiyi halda, digər bölgələrə aid tarixi romanlarında bu ustalığı bir o qədər də nümayiş etdirə bilməmişdir.

⁸⁹ Кодин, Н. Двухязычная личность: Экспериментальное исследование русской картины мира финско-русских билингвов. /Н.Кодин. – Тампере, – 2013. – с.20

⁹⁰ Cəfərzadə, Ə.M. Aləmdə səsım var mənim / Ə.M.Cəfərzadə – Bakı: “Şərq-Qərb”, – 2006. – s.360; s.260 və s.

Yəni, onun Şamaxı⁹¹ (və qismən də Bakı⁹²) bölgəsindən olan qəhrəmanlarının ideolektində yerli dialekt “koloriti” aydın şəkildə hiss edildiyi halda, Təbriz bölgəsindən olan qəhrəmanlarının nitqi, demək olar ki, Azərbaycan ədəbi dilində təqdim olunmuşdur. Bu da heç şübhəsiz ki, müəllifin özünün dil kimliyinin təsiri nəticəsi kimi dəyərləndirilə bilər. Müqayisə üçün deyək ki, Ə.Babayevanın yaradıcılığında da demək olar ki, ancaq bir bölgənin danışığına xarakterik olan dialektizmlər səciyyəvidir: yazarın marjinal xarakterli obrazları⁹³ Bakı şivəsində “dilləndirilir”,⁹⁴ Ə.Cəfərzadədən fərqli olaraq, Ə.Babayeva, demək olar ki, dialektizmləri qüsurlu dil faktı kimi cəmiyyətin marjinal kəsiminə aid olan üzvlərinə uyğunlaşdırır.

“Müasir ingilisdilli və Azərbaycan qadın yazıçılarının əsərlərində dil kimliyi” mövzulu dissertasiya işi çərçivəsində aparılan təhlil və araşdırmalarımız aşağıdakı ümumiləşdirmə və yekunları ortaya qoymuş və müvafiq nəticələrin əldə edilməsinə imkan vermişdir:

– Dissertasiya işinin “Dil kimliyi” nəzəriyyəsinin formalaşma tarixi və onun ideya-konseptual əsasları” adlanan I fəslində aparılan təhlil və dəyərləndirmələr belə bir nəticəyə yol açır ki, “dil kimliyi” nəzəriyyəsi özünün müasir formatında yalnız XX əsrdə formalaşsa da, onun ideya-konseptual konturları hələ əsrlər öncədən cızılmışdı. Məlum olur ki, “dil kimliyi” anlayışının fərqli terminoloji təqdimatdakı izah və təfsirləri hələ ümumi dilçiliyin “atası” sayılan V.f.Humboldtun əsərlərində yer almışdı. Məhz, onun atdığı ilkin təhlil “rüşeymləri” onilliklər, əsrlər sonra L.Vaysgerber, K.Fossler, N.S.Trubetskoy, V.V.Vinoqradov, G.İ.Bogin, Y.N.Karaulov, V.İ.Karasik və bir çox başqalarının tədqiqatlarında daha da inkişaf etdirilərək müasir “dil kimliyi” nəzəriyyəsinin nəzəri fundamentinin formalaşmasını mümkün etmişdir.

⁹¹ Cəfərzadə, Ə.M. Aləmdə səsim var mənim / Ə.M.Cəfərzadə – Bakı: “Şərq-Qərb”, – 2006. – s. 109

⁹² Cəfərzadə, Ə.M. Bakı-1501: [Elektron resurs]. URL: <https://media.turuz.com>. s.195

⁹³ Babayeva, Ə. Haradasan dost, harada... / Ə.Babayeva. – Bakı: “Gənclik”, – 1977. – s 272.

⁹⁴ Cəfərzadə, Ə.M. Bakı-1501: [Elektron resurs]. URL: <https://media.turuz.com>. s. 138

– Müəyyən edilmişdir ki, “dil kimliyi” nəzəriyyəsi özünün multidisiplinar təbiəti ilə fəlsəfə, psixologiya, tarix, etnoqrafiya, sosiologiya, ədəbiyyatşünaslıq və bir çox digər elm sahələri ilə birbaşa və ya dolayı əlaqəni labüd edir. Eyni zamanda “dil kimliyi” substansiyasının reallaşma vahidlərindən birini “milli dil kimliyi” təşkil edir. Bu isə öz növbəsində, dil kimliyi nəzəriyyəsinin cəmiyyətin ideoloji platformunu tənzimləyən və müəyyən zaman kəsiminə dair ideya-nəzəri məxəz təşkil etmiş fəlsəfi cərəyanların ciddi təsirinə məruz qalmasını, onlardan (fəlsəfi cərəyanlardan) konseptual cəhətdən əsaslı şəkildə “bəhrələnməsini” qaçılmaz etmişdi. Humboldtçuluq, neohumboldtçuluq, idealist pozitivizm, strukturalizm, poststrukturalizm, dekonstruksiya, postmodernizm kimi fəlsəfi cərəyan, konsepsiya və doktrinaları dil kimliyi nəzəriyyəsinin təkamülündə müstəsna rol oynamışdı.

– V.f.Humboldtun dilçilik görüşlərində fərdi və ictimai (eləcə də milli,müəyyən toplum və ya qrupa aid olan) dil kimliyinin fərqləndirməsinin ilkin ideya-nəzəri əsası qoyulmuş, “xalq ruhu” faktorunun milli dil kimliyinin əsas özülü, sütunu olduğunun dolayı əsaslandırması ortaya çıxmışdır. Növbəti mərhələdə neohumboldtçular, konkret olaraq, L.Vaysgerber məhz, V.f.Numboldt ideyalarını inkişaf etdirərək fərdi və milli dil kimliyi fərqləndirilməsinin aparılmasını məqbul hesab etmişdi.

– Məlum olur ki, nəinki V.f.Humboldtun fərdi və ictimai dil təfəkkürü fərqləndirməsində deyil, eləcə də onun məşhur antinomiyalarında da dil kimliyinin spesifikliyinin nəzəri əsaslandırması yer almışdır. Belə ki, fərqli dil kimliklərinə malik şəxslərin fikir mübadiləsinin adekvatlıq əmsalı onların qarşı tərəfin dil kimliyinə uyğunluq əmsalı ilə düz mütənasibdir. Yəni, ortaq məxrəclərin (məsələn, ortaq milli dil kimliyi və s. faktorların) mövcudluğu qarşı tərəfin ötürdüyü informasiyanın olduğu kimi, ən azından adresantın nəzərdə tutduğu mənaya mümkün qədər yaxın anlamda qavranılmasını təmin edə bilər. Bu nəticələr Ə.Babayevanın R.L.Stivensonun “Dəfinələr adası” əsərindən etdiyi tərcümə fraqmentinin orijinal mətn və rus dilinə tərcümə materialındakı spesifik fərqliliklərin nümunəsində əsaslandırılmışdı.

– Məlum olur ki, V.f.Humboldtun fikirlərinin sırf idiostil çərçivələrinə sığdırmaq, fərdi üslub özəlliklərinin təkrarsızlığı rakursundan dəyərləndirmək cəhdləri mövcud olmuşdur. L.Vaysgerberin və ardıcılılarının aktiv müdaxiləsi olmadığı təqdirdə, K.Fosslerin idealist pozitivizmi sayəsində dil kimliyi nəzəriyyəsinin sırf üslubiyyat çərçivələri ilə hədudlanmış nəzəri platformunun lokal inkişafı mümkün ola bilərmiş. V.f.Humboldt ideyalarının təhrifinə yol vermiş K.Fossler problemin etnolinqvistik, psixolinqvistik, sosiolinqvistik və s. geniş şaxəli aspektlərini diqqətdən kənar qoymuşdu.

– XX əsrin I yarısında “dil şəxsiyyəti” nəzəriyyəsinin təşəkkülündə ekzistensializm, psixanaliz doktrinaların rolu nun təhlili əsasında məlum olur ki, dil kimliyi nəzəriyyəsi hər iki konsepsiyadan ciddi şəkildə bəhrələnmişdi. Məhz, bu konsepsiyaların humanitar elmlərə, ümumilikdə, elmi düşüncəyə qazandırdığı yeniliklər, xüsusilə də şəxsiyyəti formalaşdıran, onun psixi quruluşunu təcəssüm etdirən modellər (Freyd triadası) haqqında ortaya qoyduğu gerçəkliklər dil kimliyinin bir çox psixoloji aspektlərinə aydınlıq gətirmişdi. “Dil şəxsiyyəti” problemi, adından da bəlli olduğu kimi bilavasitə “şəxsiyyət” anlayışı ilə üzvi şəkildə bağlı olduğundan, Freyd təliminin şəxsiyyət modeli ilə bağlı töhfələrindən kənar bu nəzəriyyənin (“dil kimliyi” nəzəriyyəsinin) dolğun inkişafından söhbət belə gedə bilməzdi.

– Dil kimliyi nəzəriyyəsinin inkişafında M.Haydeggerin rolunun dəyərləndirməsi onu deməyə imkan verir ki, məhz, M.Haydeggerin fəlsəfi görüşləri dilçiliyin “linqvistik formalizm” sərhədlərinə qapanıb qalmasının qarşısını alan əsas faktorlardan biri kimi çıxış etmişdi. Strukturalist ideyaların daha çox formalistik yanaşmanı labüdləşdirdiyi mərhələdə insanı hiss edən, düşünən, öz təcrübəsindən çıxış etməklə, onun təcrübəsindən kənar olanları qavrayış təhlil etməyi bacaran “fərdi mövcudluq” (“personal Being”) faktı kimi nəzərdən keçirən ekzistensializm “dil kimliyi”nin rakurslarının yenilənməsinə yol açdı.

– “Dil kimliyi” nəzəriyyəsinin psixoloji, psixolinqvistik rakursdan təhlili burada “sürünən” beyin, limbik sistem, neokorteks quruluşlu insan beyninin fəaliyyət mexanizmlərinin dil kimliyindəki

təsir izlərinin təhlili labüdlüyünü ortaya qoyur. Qadın yazarların əsərlərindən gətirilən iqtibaslar əldə edilən nəticələri əyani şəkildə əsaslandırılmışdı.

– XX əsrdə “dil kimliyi” nəzəriyyəsinin təşəkkülündə ekzistensial psixoanaliz və J.Lakanın intersubektivlik konsepsiyasının rolunun təhlili onu deməyə imkan vermişdi ki, dil kimliyi nəzəriyyəsinin bilavasitə psixoloji fikir tarixinin önəmli kəşflərindən bəhrələnməsi sayəsində, intersubektivliklə subyektivliyin qarşılıqlı şərtlənmə mexanizmlərində “dil kimliyi” faktorunun təsirinin təsbit edilməsi mümkün olur.

– Məlum olmuşdur ki, “dil kimliyi” nəzəriyyəsi XX əsrdə V.V.Vinoqradov, N.S.Trubeskoy və b. tərəfindən inkişaf etdirilmişdi. N.S.Trubeskoyun şəxsiyyət təsnifatı konsepsiyasındakı fərdi və simfonik şəxsiyyət ideyası, mahiyyət etibarilə V.f.Humboldt və L.Vaysgerber ideyalarının fərqli formatda davam etdirilməsi kimi dəyərləndirilə bilər.

– Poststrukturalizmin dil kimliyi nəzəriyyəsinin inkişaf istiqamətlərinə təsiri təhlili çərçivəsində məlum olmuşdur ki, “müəllifin ölümü” konsepsiyası özünün ideya-nəzəri mahiyyəti etibarilə dil kimliyi nəzəriyyəsi ilə səsləşməyən məqamlara malik idi. Ehtimal ki, XX əsrin 70-ci illərində dil kimliyi nəzəriyyəsinin inkişafında müəyyən durğunluq yaşanmasında, məhz “müəllifin öldürülməsi” (R.Bartın “müəllifin ölümü” konsepsiyası) məqamı həlledici rol oynamışdı.

– Təhlillərimiz onu ortaya qoyur ki, “müəllifin ölümü” ətrafında müzakirələrə qoşulmuş M.Fuko, öz yanaşmasında (məsələyə məhz, dil kimliyi nəzəriyyəsi kontekstindən baxıldıqda) müəllifin öz real dil kimliyini “maskalanması”na diqqət çəkir. M.Fukonun təhkiyə formatının spesifik özəllikləri ilə “silahlanmış” müəllifin öz “müəllif kimliyini” gizlədilməsi və deməli “oxunmaz”, çözülməz hala salması məqamını təhlil edir. Təzadlı mövqə sərgiləyən M.Fuko mətndə subyekt “görməkdən” imtina etsə də, müəllifə funksional özünüifadə “hüququ tanıyır”.

– Təhlillərimiz əsasında onu da müəyyənləşdirməyə müvəffəq olmuş ki, XX əsrin sonlarından etibarən “ikinci nəfəs” qazandırmış tədqiqatçılardan olan Y.N.Karaulov “dil kimliyi” nəzəriyyəsinin

inkişaf etdirilməsi ilə paralel olaraq, “presedentlik fenomeni” konsepsiyasının əsasını qoymuşdur. Tədqiqatçı bu iki nəzəriyyənin simbiozu əsasında linqvopersonoloji araşdırmaların yeni aspektlərinin inkişafına təkan vermişdir.

– Təhlillərimiz onu deməyə əsas verir ki, hər bir yaradıcı fərd aid olduğu toplumun, yəni simfonik dil kimliyinin nümayəndəsi kimi həmin etnik, sosial və s. qrupa xas olan dünyanın dil mənzərəsi elementlərini əks etdirir. Həmin dünya mənzərəsini formalaşdıran mətnlər topluluğundan mənimsəmələr isə labüd şəkildə intertekstlərlə bəhrələnməni qaçılmaz edir.

– Məlum olur ki, yaradıcı şəxslər öz dil kimliyinin spesifik cəhətləri ilə səsleşən mətnlərin dekonstruksiya yolu ilə “mənimsəməsinə” və yeni mətn formatında “emalına” yol verə bilirlər. Bu mənada “bütün dünyanın mətnləşməsi” (J.Derrida) gerçəkliyi yazarların məlum mətnlərin yeni – “özünüküləşmiş” formatda təqdimatını mümkün etmişdi. Dissertasiya çərçivəsindəki təhlillərimiz qadın yazarların əsərlərində dekonstruksiya modeli bəhrələnmə faktlarının, müvafiq mətn permutasiyalarının mövcudluğunu təsbit etməyə imkan vermişdi.

– İntertekstuallığın və presedentliyin yazıcının dil kimliyinin ifadə formatı kimi probleminin təhlili çərçivəsində müəyyən edilmişdir ki, A.S.Bayettin dil kimliyinin formalaşmasında ingilis (Britaniya) dünyanın dil mənzərəsi, konkret olaraq, bu simfonik dil kimliyinə xas olan “mətnlər topluluğunun” təsiri və rolu güclü olmuşdur. A.S.Bayett “mətn permutasiyaları” vasitəsilə fərqli “müəllif maskaları” taxmışdır. Bu “müəllif maskaları maskaradı” A.S.Bayettin təkrarsız dil kimliyi və idiostilini səciyyələndirən ən başlıca xüsusiyyətlərdən biri kimi ortaya çıxmışdı.

– Məlum olur ki, rizoma “matrisasının” sərhədləri müəllifin dil kimliyində ifadə tapan fərdi dünya mənzərəsinin sərhədləri ilə “çərçivələnilir”. Məhz, həmin bu səbəbdən də, Viktorian dövrünün qatı pərəstişkarı olan və ingilis ədəbiyyatının dərin bilicisi kimi tanınan A.S.Bayettin “Possession: A Romance” əsərində məhz, həmin zaman kəsiminə aid presedent fenomen və “şaqli kontekst” pərçimləmələrindən geniş istifadə edilmiş və sonuncular sayəsində qəliz rizomatik struktur formalaşdırılmışdı.

– Müəyyən olur ki, yaradıcı şəxs öz intertekstem seçimində, presedent fenomenlərə müraciətində aid olduğu toplumun simfonik dil kimliyi inventarından çıxış edir və bununla da mental dialoq formatından yararlanır: yazar üçün onun “semantik kodlarının” deşifrəsi vacib olduğundan, onun oxucu ilə apardığı “labirint oyunları” bilavasitə oxucunun deşifrə potensialına ünvanlanır. Maraqlıdır ki, məhz oxucunun dil kimliyinin “deşifrə potensialı” nəinki A.S.Bayettin əsərlərinin müəllif mətnində, habelə onun tərcümə mətnlərilə müqayisədə də aydın şəkildə ortaya çıxır.

– O da təsbit edilmişdir ki, “müəllif maskalarını” asanlıqla əvəzləyə bilərkən və bir növ “buqələmun” idiolekt bacarığını ortaya qoyan A.S.Bayett yüksək ustalıqla səlafi olmuş real qələm sahiblərinin (Henri Krabb Robinson) dil kimliyinin autentik “uyğunlaşma” nümayiş etdirir, habelə fərqli “psevdo-tarixi” söz ustalarının fərqli dil kimliklərinə uyğun “müəllif maskaları” taxır.

– A.S.Bayettin “müəllif maskalarının” polifonikliyi həm bədii, həm də epistolyar üslub çərçivəsində uğurla reallaşdırılır. Mükəmməl filoloji hazırlığa və geniş nəzəri-intellektual bazaya malik olmasından dolayı, A.S.Bayett özünün “Possession: A Romance” filoloji romanında U.Şekspir, Z.Freyd, H.K.Robinson, H.Biçer-Stou, C.Eliot, Ş.Bronte və başqalarının əsərlərinə, obrazlarına aşkar və ya dolayı “göndərmə-eyhamlara” (allyuziyalara), habelə mətn dekonstruksiyası formatlı iqtibaslara (məsələn, Z.Freydin “Üç mücrü mövzusu” (The theme of the three caskets) məqaləsinin fərqli interpretasiyası kimi) geniş şəkildə yer vermişdi.

– A.S.Bayett və M.Drebblin yaradıcı dil kimliyinin formalaşmasında onların ortaq ailə mühitinin rolunun təhlili əsnasında məlum olmuşdur ki, hər iki yazar üçün oraq olan semantik gestaltlar, konseptlər mövcuddur. Konseptlərin verballaşma mexanizmlərinin təhlili hər iki yazar üçün ortaq olan ailə sosial mühitinin mikro (simfonik) dil mühiti statusunda təsirin təsbitinə imkan vermişdi.

– Yaradıcı şəxsin gender stereotiplərinin onun dil kimliyindəki inikası probleminin təhlili çərçivəsində Ə.Babayeva və M.Drebblin dil kimliyində təzahür tapmış gender asimmetrikliliyinin qarşılaşdırılmalı analizi aparılmış və fərqli mədəniyyətlərin və

müxtəlif simfonik dil kimliklərinin daşıyıcıları olan bu iki yazıçının gender asimmetrikliliyinin təzahürü baxımından bir çox ortaqlıqlara malik müəyyənləşdirilmişdi. Məlum olmuşdur ki, müəlliflər gender asimmetriyasını ən dolğun şəkildə kommunikasiya strategiyaları asimmetrikliliyində parlaq ifadə etməyə müvəffəq olmuşlar.

– Gender asimmetrikliliyinin Ə.Cəfərzadənin dil kimliyindəki təzahür formalarının təhlili əsnasında məlum olmuşdur ki, öz həyatı boyunca sərgilədiyi vətəndaş mövqeyi ilə kişi-qadın bərabərliyi ideyasının təəssübkeşi kimi çıxış etməsinə rəğmən, yazar öz dil kimliyində milli stereotiplərin, belə demək olarsa, “girovu” kimi çıxış etmişdi. Belə ki, Ə.Cəfərzadənin dil kimliyində onun mental kimliyi ilə ziddiyyət təşkil edən ifadələrə (*Elə vuruşan igidə arvad deyərlər?*; *Sultanım, sən də arvadlara dönürsən nədi?* və s.) yer verilir.

– Dil kimliyinin K.Q.Yunqun psixoloji tip dixotomiyaları çərçivəsindəki təhlili onu deməyə əsas vermişdir ki, yazıçı şəxsiyyətinin psixoloji özəlliklərinin onun nitq-kommunikasiya strategiyalarına, habelə verbal inventar seçiminə ciddi şəkildə təsir edir. O da müəyyən olmuşdur ki, M.Drebbin “The Millstone” romanının baş qəhrəmanı Rozamund Stessi bir çox aspektlərə görə, müəllifin alter-ego-sunu təcəssüm etdirir. Baş qəhrəmanla bağlı təqdim edilən faktlar: onomastik vahidlər, konsept reallaşmasındakı prioritetlər Rozamundun gənc Marqaretin alter-ego-sunu əks etdirməklə bərabər, onların hər ikisinin introvert kimliyini də açıqlamış olur. R.Stessin kommunikasiya strategiyalarının bilavasitə müəllifin öz dilindən səsləndirilən və M.Drebbin dil kimliyinə xas olan ünsiyyət strategiyalarının etirafı ilə bağlı fikirlərinin qarşılaşdırması burada ciddi korrelyasiyaların olduğunu söyləməyə əsas vermişdi.

– Yazarın dil kimliyinin ifadəsində sinesteziya faktorunun bir qavrayış spesifikasi kimi inikasının təhlili əsnasında məlum olmuşdur ki, yaradıcı şəxslərin yalnız məhdud qrupu üçün xarakterik olan sinestezial qavrayış özəlliyi ingilisdilli qadın müəlliflərindən daha çox A.S.Bayettin dil kimliyi üçün səciyyəvidir. A.S.Bayett “rəngli qavrayış” özəlliyinə malik olduğundan onun ən fərqli məzmunlu

əsərlərində məhz bu tip sinesteziyalı ifadə formalarına geniş şəkildə yer verilmişdi.

– Ə.Babayevanın audial qavrayışının sinesteziyalı planda reallaşmasının təhlili bu qavrayış tərzinin (sinesteziyanın) dil kimliyini yönləndirə bildiyini ortaya qoymuşdur. İnsanların qavrayış tərzinə görə: vizual, audial, kinestetik və diskret olması ilə bağlı qruplaşdırılması gerçəkliyi müasir psixolinqvistik, neyrolinqvistik istiqamətli araşdırmaların yeni təhlil istiqamətini müəyyənləşdirmişdi. Məlum olmuşdur ki, Ə.Babayevanın əsərlərinin dilində geniş şəkildə təzahür tapan audial formatlı bənzətmə və metaforalar daha çox səslərin akustik obrazlarına (təqlidi sözlərə və onomatopik səs komplekslərinə) üstünlük verilməsi, hadisələrin məhz akustik tərtibat baxımından təsvirinin əsas götürülməsinə istinad edir.

– Dil kimliyində müasir koqnitivistikanın ən aktual problemlərindən sayılan koqnitiv dissonans məqamlarının ifadəsi ilə bağlı təhlillərimiz M.Drebblin idiolektinə istinad etmişdir. Məlum olmuşdur ki, koqnitiv dissonanslıq situasiyasının verbal ifadə mexanizmləri M.Drebblin həm yaratdığı obrazların dilinə sirayət etmiş, həm də onun publisistik yazılarında bu və ya digər şəkildə ifadə tapmışdır.

– T.Morrison və E.Uokerin dil kimliyində semantik triggerlərin təhlili onu deməyə əsas vermişdi ki, bir dünyagörüşü skriptindən digərinə keçidi təmin edən semantik triggerlər yaradıcı dil kimliyi ilə bağlılığa malikdir. Məlum olmuşdur ki, afroamerikan identikliyinə malik olan hər iki qadın yazıçı üçün afroamerikan simfonik dil kimliyi ilə “Ağ Amerika” dil kimliyinə (və eləcə də əks istiqamətli) keçidi təmin edən triggerlərdən geniş şəkildə yararlanma xarakterikdir.

– Etno-sosial identikliyin dil kimliyində verballaşmasının bəzi mexanizmlərinin məlum olmuşdur ki, yazıçının formalaşma mühiti ilə onun dil kimliyi, onu yaradıcı şəxsiyyətinin psixoloji strukturu qarşılıqlı əlaqəyə malikdir. Müəyyən olmuşdur ki, şizoid şəxsiyyət tipinə yaxın olan Ə.Babayeva özünün mürəkkəb daxili psixoloji strukturuna uyğun gələn bəzi (o cümlədən, neqativ anlamlı) söz və ifadələrə yüksək işlənmə tezliyi qazandırmışdı.

– Təhlillərimiz Ə.Babayevanın dil kimliyinin spesifikliyinin onun bilinçvəm olması ilə də bağlılığını ortaya çıxarmışdır. Belə ki, yazıçı hətta bu səbəbdən ədəbi dil üçün qeyri-məqbul sayılan vəziyyətlərə də, konkret olaraq, Azərbaycan ədəbi dili tərəfindən mənimsənilməmiş rus sözlərinin (yəni, əslində, varvarizmlərin) kifayət qədər geniş biçimdə istifadəsinə yol vermişdi.

– Yaradıcı şəxsin bilinçvistik və ya polilinçvistik təbiətinin onun dil kimliyindəki inikası məqamlarının təhlilinin çərçivəsində məlum olmuşdur ki, Ə.Cəfərzadənin əsərlərinin dilində ərəb-fars mənşəli leksika yüksək işlənmə tezliyi nümayiş etdirir. Təsbit edilmişdir ki, müəllif əksər hallarda bu qəbildən alınmalarla “yükləmələrə” müxtəlif obrazlarının dilində yer verir və bu zaman tarixi romanlarının linçvistik autentiklik baxımından, “abu-hava” uyğunluğunu hədəf alır. Lakin bir sıra hallarda müəllifin öz dilində də ifrat həddə ərəb-fars alınmalarına yer verilir ki, bu da onun təhkiyəsinə müəyyən qədər bir ağırlıq qazandırmış olur.

– Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazarlarının dil kimliyində dialektizmlərin yeri və mövqeyinin təhlili əsasında məlum olmuşdur ki, müəlliflər bilavasitə öz daşıyıcıları olduğu identikliyin verbal “markerlərinə” üstünlük verirlər. Bu baxımdan da, Azərbaycan dialektlərinin zəngin palitrasını əks etdirməyə çalışmış qadın yazıçılarımızla, eyni dərəcədə “dialekt identikliyi”ni ifadə edən qadın yazıçıların qarşılaşdırması labüdlüyü ortaya çıxır ki, bunlar da Standart English-də yazıb yaratmış A.S.Bayett və M.Drebbi bacıları sayıla bilməzdi. İdentiklik “möhürünü” verballaşdıran qadın yazarlar sırasında ön plana çıxan müəlliflərdən T.Morrison və E.Uokerin Black English-ə “uyğunluq” məqamları təsbit edilmişdi.

– Təhlillərimiz onu ortaya qoymuşdur ki, istər T.Morrison və E.Uoker, istərsə də Ə.Cəfərzadə və Ə.Babayeva dialekt elementlərindən obrazlarının sosial, regional aidlik statuslarını vurğulamaq üçün ustalıqla istifadə etmişlər. müqayisəli təhlillərimiz Azərbaycan qadın müəlliflərinin əsas intensiyasının regional autentiklik yaratmaq, daha sonrakı məqamda isə sosial aidliyin vurğulanması olduğu halda, T.Morrison və E.Uokerin yaradıcılığında hər iki aspektin simbiozunu təşkil edən problemi təcəssüm etdirir.

– T.Morrison və E.Uoker idiolektlərindəki yüksək işlənmə tezliyi nümayiş etdirən “Black English” inventarının təhlili afroamerikan dialektizmlərinin hər iki müəllif üçün afroamerikan toplumunun problemlərinin verbal manifestasiyası kimi qəbərildiyini ortaya qoymuşdur. Məlum olmuşdur ki, bir çox hallarda yazarlar özləri, eləcə də onların yaratdıqları obrazlar afroamerikan identikliyinə aidliyin vurğulanması üçün bu qəbildən elementlərdən kütləvi şəkildə yararlanmışlar.

– Dialektizmlərdən istifadə strategiyası baxımından qarşılaşdırılmalı təhlillərimiz istər Azərbaycan, istərsə də ingilisdilli yazarların dialekt elementlərindən obrazların sosial statusunun vurğulanması məqsədilə istifadə etdiyi ortaya qoymuşdur. Müqayisə üçün deyək ki, Azərbaycan qadın yazıcılarından Ə.Babayeva dialekt elementlərindən istifadənin məhz “aşağı zümrəyə” aidliyin, cəmiyyətin naqis üzvlərinin (mənfə obrazların) qəbərilməsi məqsədilə yararlanmışdır. Bundan fərqli olaraq, Ə.Cəfərzadənin idiolektində belə “təkəbbürlü” fərqləndirmə kəskin şəkildə təqdim edilməmişdi.

– Eyni bir dil kimliyinin dialektizmlərdən fərqli yararlanma strategiyasının təhlili belə nəticəyə gəlməyə imkan vermişdi ki, müəllifin özünün aid olduğu dialekt identikliyi onun yararlandığı dialektizm inventarının çəkisi və keyfiyyətini tənzimləyir. Belə ki, Ə.Cəfərzadə XIX əsr tarixi hadisələrinin təsvir edildiyi “Aləmdə səsim var mənim” romanında tam autentik Şamaxı-Şirvan danışıq mühitinin canlandırılmasına müvəffəq olduğu halda, “Bakı-1501” romanında – daha qədim zaman kəsiminə (XVI əsr) aid hadisələrin əks olunduğu əsərində obrazlarını əsas etibarını ilə XX əsr Bakı ziyalılarının istifadə etdiyi ədəbi dildə “danışdırmışdı”. Bu disqarmoniya isə heç şübhəsiz ki, Ə.Cəfərzadənin özünün bilavasitə Şamaxı-Şirvan dialekt mühitinin “yetirməsi” olması ilə şərtlənir.

– Təhlillərimiz istər Azərbaycan, istərsə də ingilis dilli qadın yazarlarının dilində həm çox sayda fonetik, həm leksik, həm də morfoloji dialektizmlərdən geniş şəkildə istifadə edildiyini ortaya qoymuşdur. Tədqiqat əsnasında yazarların hansı növ dialektizmlərə daha çox üstünlük verdikləri təsbit olunmuşdur. Məlum olmuşdur ki, Azərbaycan yazarları obrazlarının autentik idiolekt canlandırması

üçün daha çox fonetik və leksik dialektizmlərdən yararlanmışlar. Morfoloji dialektizmlər daha az çəkiddə təmsil olunmuşdur. T.Morrison və E.Uoker isə daha çox fonetik və morfoloji dialektizmlərin istifadəsinə üstünlük tanımışlar.

– Məlum olmuşdur ki, dialektizmlərdən istifadə strategiyasında müəllifin dil kimliyi, onun bir şəxsiyyət olaraq mentalığı həlledici rol oynaya bilər. Belə ki, E.Uoker özünün “The Color Purple ” romanında iki bacının (Sili və Netti) tam fərqli formatlı qiyabi dialoqunda Black Englis və Standart English qarşılaşdırmasına yol verir. Bu zaman Nettinin dil kimliyinin ifrat “sterilliyi” sayəsində müəllif rəğbətini, simpatiyasının məhz, savadsız nitqə malik olan (Black English-də yazan) bacının (Silinin) tərəfində olduğuna üstüörtülü də olsa, “işarə” edilir.

– Dissertasiya çərçivəsində apardığımız təhlillər müəllifin dil kimliyinin istər konseptferanın formalaşmasında, istər leksik-qrammatik inventarlardan (o cümlədən, dialektizm formatlı inventarlardan) yararlanmasında, istərsə də onun kommunikasiya strategiyalarında, seçdiyi metaforaların psixolinqvistik mahiyyətində (audial əsaslı, sinestezial təbiətli və s.) və s. bu kimi aspektlərdə həlledici və müstəsna rol oynadığını əyani şəkildə ortaya qoymuşdur.

Dissertasiyanın ümumi məzmunu, müdafiəyə çıxarılmış aparıcı müddəalar müəllifin aşağıdakı siyahıda yer alan və müxtəlif elmi nəşrlərdə çap olunmuş məqalələrində əks edilmişdir:

1. “Dil kimliyi” ideyasının aparıcı fəlsəfi konsepsiyalarla korrelyasiyasına dair (Klassik alman fəlsəfəsindən strukturalizmə dair) // – Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Dil və ədəbiyyat, – 2019. IX cild, №1, – s.14-21;
2. A.S.Bayettin dil kimliyinin polifonikliyi: "Müəllif məskələri"nin epistoluar üslubdakı təzahür formalarına dair // – Bakı: Elm nəşriyyatı, Terminologiya məsələləri, – 2019. №2, – s.97-105;
3. Yaradıcı şəxsin dil kimliyi – Bədii mətnin semantik altyapısının və konseptferasının tərtiblənməsində baza nüvəsi kimi (A.S.Bayettin "The Virgin in the Garden" romanı əsasında) // –

- Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Elmi əsərlər, – 2019. №2, – s.3-12;
4. V.F.Humboldtun ideyalarının "Dil kimliyi" nəzəriyyəsinin formalaşmasındakı roluna dair (Humboldt antinomiyaları kontekstində) // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi, – 2019. №4, – s.50-55;
 5. XX əsrdə "Dil kimliyi" nəzəriyyəsinin təşəkkül mərhələlərinə dair (Ekzisten-sional psxoanaliz və J.Laka-nın İntersubektivlik konsepsiyası kontekstində) // – Bakı Elmi-metodik və ictimai-publisistik jurnal, – 2019. №4, – s.6-10;
 6. Dilçilikdə dil kimliyi anlayışının nəzəri-konseptual əsasları // Dedicated to the 96th Anniversary of the National leader of Azerbaijan Heydar Aliyev, III International Scientific Conference of Young Researchers, – Baku Engineering University, – Baku, Azerbaijan: – 29-30 April – 2019, Book 2, – p.1317-1320;
 7. Dil kimliyi – fərdin intellektual prioritetləri və erudisiya səviyyəsinin representasiya vasitəsi kimi // AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda tanınmış türkoloq alim, professor Məhəbbət Mirzəliyevanın 70 illik yubileyinə həsr olunan “Azərbaycan dilçiliyinin aktual problemləri” mövzusunda respublika konfransının materialları. – Bakı: – 28 oktyabr – 2019, – s.64-67;
 8. Müəllifin və tərcüməçinin dil şəxsiyyəti korrelyasiyası-bədii tərcümənin problemi kimi // Tərcümə problemləri. Respublika elmi-praktik konfransının tezisləri. – Bakı: ADU, – 15 mart – 2019, – s.91-92;
 9. Dil kimliyi nəzəriyyəsi və M.Fukonun “Müəllif” konsepsiyası // Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətə gəlməsinin 50 illiyinə həsr olunmuş “Davamlı inkişaf və humanitar elmlərin aktual problemləri” Respublika konfransı. – Bakı: Azərbaycan Universiteti, – 24 oktyabr – 2019, – s.88-90;
 10. Əzizə Cəfərzadənin Dil kimliyi və gender asimmetriyası // Azerbaijan University, Middlesex University, Proceedings,

International Conference on Gender problem and Modern Azerbaijan. – Baku – November 27, – 2019, – p.81-83;

11. Eyni “ailə dil kimliyi” A.S.Bayett və M.Drebblin fərdi konsept-sferalarının ortaqlılığını şərtləndirən faktor kimi (“Teatr” konseptinin reprezentasiyasına istinadən) // – Bakı: Bakı Qızlar Universiteti, Elmi əsərlər, – 2019. Cild 10, №4(40), – s.15-23;
12. İngilisdilli və Azərbaycan qadın yazarlarının dil kimliyi və dialektizmlər (təhlilə ümumnəzəri giriş) // – Naxçıvan Universiteti, “NUH” nəşriyyatı, Elmi əsərlər, – 2020. №4, – s.100-108;
13. Toni Morrison və Elis Uokerin dil kimliyində afroamerikan identikliyinə inikasını barədə (fonetik dialektizmlər) // – Bakı: Elm və təhsil, AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2020. №11, – s.32-41;
14. Языковая личность Маргарет Дрэббл: Лингвистическая репрезентация интроверсии // – Дрогобич: Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка», – 2020. Випуск 34, том 3, – с.118-126;
15. Əzizə Cəfərzadənin Dil kimliyinin onun dialektizmlərdən yararlanma strategiyasına təsiri haqqında // – Bakı: Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji xəbərləri, – 2020. №57, – s.195-202;
16. Лингвистическая идентичность и семантические триггеры Тони Моррисон и Элис Уокер (в контексте афроамериканской идентичности) // – Almatı Абай атындағы ҚазҰПУ-дың ХАБАРШЫСЫ, «Филология» сериясы, Abai Kazakh National Pedagogical University, 2021. №1(75), – с.130-133;
17. Intertextuality and precedent as a model of expressing the language identity of the writer (In the context of "Decipherment" potential of collective language identity) // AD ALTA. Journal of Interdisciplinary Researchç Akademické sdružení MAGNANIMITAS, – 2021. – p.108-110 (**Web of Science, Erih Plus**);

18. İngilis dilinin tədrisində idiosstil və dil şəxsiyyəti faktorları haqqında // Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin 60 illik yubileyinə həsr olunmuş “Xarici dillərin tədrisinin aktual problemləri”. Respublika elmi-praktik konfransı. Tezislər toplusu. – Bakı: ADU, – 23 dekabr – 2021, – s.58-59;
19. Bilinqvistik dil kimliyinin verbal-semantik reallaşma spesifikliyinə dair (Ələviyyə Babayevanın əsərlərinin dilinə istinadən)// Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi xəbərlər, – 2022. №3, – s.30-35;
20. Karl Fosslerin “Dil kimliyi” konsepsiyasında idealist pozitivizmin inikası // Bakı: Azərbaycan Dillər Universiteti, Dil və ədəbiyyat, – 2022. XII cild, №1, – s.16-23;
21. Azərbaycan və ingilisdilli qadın yazarların dil kimliyində ifadə tapmış dialektizmlərin ideolekt representasiyası potensialının müqayisəli təhlili // – Bakı: Azərbaycan Universitetinin Elmi Jurnalı: İpək yolu, – 2022. №3, – s.84-91;
22. Dekonstruksiya və mətn permutasiyası – dil kimliyinin ifadə formatı kimi // – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, – 2022. №3, – s. 35-40;
23. Toni Morrison və Elis Uokerin dil kimliyində afroamerikan identikliyinə təsir izləri haqqında (morfoloji dialektizmlər) // – Bakı: Azərbaycan Elm Mərkəzi, Elmi iş beynəlxalq elmi jurnal, – 2022. Cild 16, №10, – s.7-13;
24. Qavrayış tərzinin dil kimliyi formatını yönləndirməsinə dair (Ə.Babayevanın audial qavrayışının sinesteziyal planda həlli kontekstində) // – Bakı: Elm və təhsil, AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2022 №11, – s.166-174;
25. “Müəllifin ölümü” konsepsiyası “dil kimliyi” ideyasının inkişafındakı staqnasiya mərhələsinin tətikçisi kimi // – Bakı: Odlar Yurdu Universitetinin Elmi və Pedaqoji Xəbərləri, – 2022. №61, – s.181-187;
26. A.S.Bayettin dil kimliyi və krebb Robinson “maskası”: mətn “mistifikasiyası” texnologiyasına dair // – Bakı: Bakı Dövlət

- Universiteti, Dil və ədəbiyyat, Beynəlxalq Elmi-nəzəri jurnal, – 2022. №3(120), – s.157-160;
27. Идиостиль Тони Моррисона как яркое проявление афроамериканской языковой идентичности // VI международная научно-практическая конференция "Новый мир. Новый язык. Новое мышление". Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования "Дипломатическая Академия Мид России" УМС кафедра русского и иностранных языков. – Москва – 03 февраля – 2023, – с.62-64;
 28. Анализ дихотомий Юнга в реализации языковой идентичности (Сенсорика-интуиция) // Международная научно-практическая конференция «Наука. Образование. Культура», посвященная 32-ой годовщине Комратского государственного университета. – Молдова, Комрат, – 10 февраль – 2023, – с.243-245;
 29. Анализ особенностей информационного метаболизма при реализации языковой личности (интроверсия-экстроверсия) // Сборник научных трудов «Современные технологии распространения достижения науки и образования». Материалы Международный научно-практических мероприятий Общества Науки и Творчества, – Казань: – Январь – 2023, – с.134-137.

Dissertasiyanın müdafiəsi 24 noyabr 2023-cü il tarixində saat 14⁰⁰ Bakı Slavyan Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.13 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ 1014, Bakı, S.Rüstəm 33, Bakı Slavyan Universiteti

Dissertasiya ilə Bakı Slavyan Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Bakı Slavyan Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat "21" oktyabr 2023-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 25.09.2023

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 84772 işarə

Tiraj: 100 nüsxə